

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Katedra historie

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Historie se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

ŽENY VE STŘEDOVĚKÉM NOVGORODĚ
WOMEN IN MEDIEVAL NOVGOROD

Bakalářská práce: 2013–FP–KHI–105

Autor:

Jaroslava Janoušková

Podpis:

.....

Vedoucí práce: PhDr. Pavel Smrž

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
53	0	0	0	0	24

V Liberci dne: 26. 7. 2013

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jaroslava JANOUŠKOVÁ**
Osobní číslo: **P09000952**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Historie se zaměřením na vzdělávání**
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Ženy ve středověkém Novgorodě**
Zadávající katedra: **Katedra historie**

Z á s a d y   p r o   v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je zachycení života žen ve středověkém Velikém Novgorodě na základě nápisů na březové kůře. Práce vychází ze specifického pramene novgorodské archeologie, který bude konfrontován s letopisnými záznamy a staroruskými zákoníky.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná

Seznam odborné literatury:

BERNADSKIJ, V. N.: Novgorod i novgorodskaja zemlja v XV veke, Moskva-Leningrad 1961.

JANIN, V. L.: Novgorodskije posadniki, Moskva 1962, 2. vyd., Moskva 2003

JANIN, V. L.: Sredněvěkovyj Novgorod. Očerki archeologii i istorii, Moskva 2004

JANIN, V. L.: Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2007. ISBN: 978-80-86818-47-4.

PUŠKAREVA, N. L.: Ženščiny Drevněj Rusi, Moskva 1989

PUŠKAREVA, N. L.: Častnaja žizň russkoj ženščiny: nevesta, žena, ljubovnica (X-načalo XIX v.), Moskva 1997

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Pavel Smrž
Katedra historie

Datum zadání bakalářské práce:

29. dubna 2011

Termín odevzdání bakalářské práce:

27. dubna 2012

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Milan Svoboda, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 29. dubna 2011

Čestné prohlášení

Název práce: Ženy ve středověkém Novgorodě
Jméno a příjmení autora: Jaroslava Janoušková
Osobní číslo: P09000952

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 26. 7. 2013

Jaroslava Janoušková

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce PhDr. Pavlu Smržovi za jeho podporu, toleranci, trpělivost a cenné rady, které mi během zpracování bakalářské práce poskytl.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá zachycením života žen ve středověkém Velikém Novgorodě s využitím nápisů na březové kůře. V teoretické části je popsán Novgorod, jeho historie a archeologický výzkum, který tam stále probíhá, nápisy na březové kůře, jejich rozšíření ve světě a využití v samotném Novgorodě a postavení žen ve středověku.

V praktické části jsou použity nápisy na březové kůře, které se týkají žen ve všech obdobích jejich života a jsou konfrontovány se staroruskými letopisy a právními předpisy.

Klíčová slova

Středověk, Veliký Novgorod, středověká Rus, žena ve středověku, nápisy na březové kůře, středověké zákoníky, Ruská pravda, Nestorův letopis, archeologie

Abstract

These Bachelor thesis deals with interception of women`s life in medieval Veliky Novgorod with usage of Birch bark inscription. There is descrbed Novgorod, its history and contemporary archeological research, Birk bark inscription, its expansion in the world and usage in Novgorod and the status of women in the Middle Ages in the theoretical part of this thesis.

There are used the Birch bark inscriptions, which relate womens in all periods of their life and the inscriptions are confrontated with old Russian annals and Legislations in the practical part of this thesis.

Keywords

The Middle Ages, Novgorod the Great, medieval Rus, woman in the Middle Ages, signs on birch bark, medieval legal codes, Russian true, Nestor's chronicle, archeology

Obsah

Úvod	9
1 Teoretická část	12
1.1 Novgorod	12
1.1.1 Historie	12
1.1.2 Archeologický výzkum	15
1.2 Nápisy na březové kůře	18
1.3 Ženy ve středověku	20
1.3.1 Postavení ženy v rodině	21
1.3.2 Misogynie	22
1.3.3 Žena ve středověkém manželství	23
2 Žena v nápisech na březové kůře	25
2.1 Před svatbou	25
2.1.1 „Posílala jsem k tobě třikrát...“	25
2.1.2 „Buď u žita...“	27
2.1.3 „Dohazovačka Jarina...“	28
2.1.4 „Vezmi si mě...“	28
2.1.5 „Soupis věna...“	29
2.2 V manželství	29
2.2.1 „Gost’ata opuštěná...“	29
2.2.2 „Vyber peníze a schovej je...“	31
2.2.3 „Pošli košili...“	33
2.2.4 „Boris už není na živu...“	33
2.2.5 „Ber si, co potřebuješ...“	34
2.3 Matkou	35
2.3.1 „Dej děti učit...“	35
2.3.2 „Poklona Onfima...“	36
2.3.3 „Poklona paní matce od Oncifora...“	37
2.3.4 „Prodejte dvorec a přijed’te sem...“	38
2.3.5 „Zbil mě nevlastní syn...“	38
2.3.6 „Kdybys žila s bratrem v dobrém...“	39
2.3.7 „Jestli sestra zemře, pošli syna ke mně...“	40
2.3.8 „Bratře, postarej se o moji záležitost...“	40
2.4 V klášteře	41
2.4.1 „Pošli šátky...“	42
Závěr	44
3 Seznam použitých zdrojů	45
Seznam pramenů	45
Sekundární literatura	46
Internetové zdroje	47
4 Seznam příloh	48
5 Přílohy	49

Úvod

„Korespondence se stala v Novgorodě každodenní záležitostí. Kdo psal komu? Vlastníci půdy píší svým správcům. Správci píší svým pánům, rolníci píší svým seniorům a senioři svým rolníkům. Jedni bojaři píší druhým. Lichváři sepisují své dlužníky a sepisují jejich dluhy. Řemeslníci si dopisují se zadavateli. Muži se vracejí ke svým ženám a ženy k mužům. Rodiče píší dětem a děti rodičům.“¹

Cílem této bakalářské práce je zachycení života žen ve středověkém Velikém Novgorodě na základě nápisů na březové kůře. Práce vychází ze specifického pramene novgorodské archeologie, který bude konfrontován s letopisnými záznamy a staroruskými zákoníky.

V první, teoretické části, popíšeme Novgorod, jeho historii a archeologický výzkum, který tam stále probíhá. V další kapitole si již popíšeme samotné nápisy na březové kůře. Seznámíme se s jejich rozšířením ve světě a využitím v samotném Novgorodě. Dále popíšeme jazyk, kterým byly tyto dopisy napsány-staronovgorodský dialekt.

V této části budou základní literaturou díla *Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře* Valentina Lavrent'jeviče Janina² a *Dějiny Ruska*³ Milana Švankmajera.

V poslední kapitole teoretické části bude popsán život ženy ve středověku. Život v rodině, život v manželství, nepřátelství vůči ženám. Toto bude popsáno v celoevropských souvislostech. V této části budou základními monografiemi díla Gisely Bockové *Ženy v evropských dějinách*⁴ a Leah Otis-Cour *Rozkoš a láska: dějiny partnerských vztahů ve středověku*⁵.

V druhé části práce se seznámíme se samotnými nápisy na březové kůře. Jednotlivé nápisy budou konfrontovány se starými ruskými letopisy a starými ruskými zákoníky. Základním pramenem bude internetová databáze nápisů na březové kůře dostupná na

---

¹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. 2007. *Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. ISBN 978-80-86818-47-4.

² Valentin Lavrent'jevič Janin, narozen 6. února 1929 ve Vjatce, přední ruský archeolog a historik, profesor Moskevské státní univerzity a řádný člen Ruské akademie věd. Na katedře archeologie Historické fakulty Moskevské státní univerzity působí od roku 1954, posledních třicet let jako její vedoucí. Od dob svých studií pracuje v novgorodské archeologické expedici, od roku 1962 stojí v jejím čele. Je autorem řady knih a stovek studií o nejruznějších stránkách existence středověkého Novgorodu, v nichž propojuje poznatky archeologie, historie a pomocných věd historických (zvláště sfragistiky a numizmatiky).

³ ŠVANKMAJER, Milan. 2010. *Dějiny Ruska*. 6. dopl. vyd. Praha: NLN. 601 s. ISBN 978-80-7422-026-5.

⁴ BOCK, Gisela. *Ženy v evropských dějinách: od středověku do současnosti*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007 381 s. ISBN 978-80-7106-494-7.

⁵ OTIS-COUR, Leah. *Rozkoš a láska: dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. 179 s. ISBN 80-7021-542-9.

internetových stránkách *gramoty.ru*.⁶ Ty byly vytvořeny v roce 2004 v rámci projektu Birchbark Literacy from Medieval Rus: Contents and Contexts. Základem se staly nápisy na březové kůře z kulturní vrstvy Velikého Novgorodu, novgorodských archeologických expedic vedených Artěmijem Vladimirovičem Arcichovskim⁷ (v letech 1933 – 1978) a Valentinem Lavrentějevičem Janinem (od roku 1978 do roku 2006). Základem webu je databáze obsahující fotografie rukopisů, jejich nákresů, starých textů, překladů do moderního ruského jazyka a základních informací o dokumentech.

Tyto texty budou porovnávány se staroruskými letopisy. Jedná se o *První novgorodský letopis*⁸, což je skupina novgorodských památek, které jsou uchovány v tzv. Synodálním rukopise. Je neúplný, začíná v půli věty a není datován. O době jeho vzniku se vedou spory. Soudí se, že rukopis se skládá ze dvou částí, z nichž první je ze 13., druhá ze 14. století. Rukopis je psán třemi písaři: první zaznamenal události od roku 1016 (kde neúplný rukopis začíná) do roku 1200, druhý přibližně do konce roku 1234 a třetí do konce roku 1330. Tři zprávy na konci jsou psány čtvrtou rukou. Další zachované rukopisy Prvního novgorodského letopisu jsou již o mnoho mladší a představují druhou redakci textu.

Rukopisný záznam Prvního novgorodského letopisu je tedy starší než nejstarší verze *Povesti vremennych let*,⁹ která je dalším pramenem použitým při posuzování nápisů na březové kůře. Součástí je tzv. Nestorova kronika, která je obsažena v Lavrentijově letopise, napsaném před rokem 1377. Soudí se též, že letopisná tradice byla v Novgorodě starší než v Kyjevě, avšak charakter novgorodské analistiky je jiný: kyjevské letopisectví usilovalo o literární a výpravný styl, zatímco v Novgorodě převažovalo – zejména v nejstarší době – suché zaznamenávání místních událostí. Některé zprávy se týkají i počasí, úrody, cen obilí apod. Do roku 1115 jsou tyto zprávy stručné a mezerovité, je tu velký počet „prázdných let“, kdy není zaznamenána žádná událost. V této části jsou zprávy přejaty patrně z jiných pramenů, od roku 1115 pak – s výjimkou vyprávění o dobytí Cařihradu křižáky, které je převzato z dnes neznámých byzantských kronik – jsou záznamy výhradně novgorodského původu.

---

⁶ *Drevnerusskie berestjanie gramoty* [online]. [vid. 8. 7. 2013]. Dostupné z: http://gramoty.ru/index.php?id=about_site

⁷ Artěmij Vladimirovič Arcichovskij 26. 12. 1902 – 17.2.1978, ruský archeolog, profesor univerzity v Moskvě, člen, korespondent Akademie věd

⁸ Polnoje sobranije russkich letopisej, Tom XLIII, *Novgorodskaja letopis*. Moskva: Jazyky slovanské kultury. 2004. ISBN 5-94457-046-6

⁹ *Nestorův letopis ruský : Pověst dávných let / Z rus. orig. přel. Karel Jaromír Erben; Vyd. 3. Praha: Stát.nakl. krásné lit., hudby a umění, 1954. 320 s.*

Dalším pramenem je *Ruská pravda*¹⁰. Ruská pravda představuje komplex nejstarších zákonů profánního charakteru, dochovaných na Kyjevské Rusi. Jeho základem se stalo několik starších zákonů nebo zákoníků, vydaných kyjevskými knížaty. Patří mezi ně především Pravda Jaroslavova, vydaná roku 1015 nebo 1016 Jaroslavem Moudrým (Drevnějšaja pravda), Pravda Jaroslavičů, vydaná jeho syny roku 1069 nebo 1072 a Ustav Vladimíra Monomacha z roku 1113. Finální redakce tzv. Obšírná ruská pravda (Prostrannaja russkaja pravda) vznikla v první polovině 12. století za vlády Vladimíra II. Monomacha a jeho syna Mstislava. Nepředstavuje pouhé mechanické spojení předchozích zákonů, ale je jejich zpracováním, doplněním a přizpůsobením novým poměrům.

*Jaroslavova církevní statuta*¹¹ jsou dalším pramenem, který je v této práci použit. Jedná se o právní ustanovení s doby Jaroslava Moudrého, která určují základní společenské vztahy ve středověkém Rusku a určují vztah mezi státní a církevní mocí. Existují dvě redakce – západoruská a východoruská.

Všechny tyto prameny budou doplněny o poznatky s knihy A. A. Zaliznjaka¹² *Drevnenovgorodskij dialekt*¹³. Z této knihy jsou čerpány všechny překlady do současné ruštiny. Další je dílo *Častnaja žizn' russkoj ženščiny: nevesta, žena, ljubovnica (X - načalo XIX vv.)*, které napsala Natalia Lvovna Puškareva.¹⁴

Druhá část je rozdělena do čtyř kapitol – podle období v životě ženy. Jsou zde použity nápisy, které se týkají života svobodných dívek, vdaných žen, matek i mnišek.

---

¹⁰ JANIN, Valentin Lavrent'jevič, ed. *Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi. Rossijskoje zakonodatel'stvo X-XX vekov v 9 tomach*; T. 1 Moskva: Juridič. lit., 1984. 430

¹¹ Pamjatniku russkogo prava. *Ustav knjaza Jaroslava Vladimiroviča*. Moskva: Gosudarstvenoe izdatel'stvo juridičeskoj literatury. 1952. s. 287.

¹² ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič – narozený 29. 4. 1935 v Moskvě, ruský lingvista, člen Ruské akademie věd (Oddělení literatura a jazyka) Od roku 1982 A. A. Zaliznjak systematicky studuje jazyk nápisů na březové kůře z Velikého Novgorodu.

¹³ ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. *Drevnenovgorodskij dialekt. 2. izd., pererabotannoje s učetom materiala nachodok 1995-2003 gg.* Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004. 867 s. ISBN 5-94457-165-9.

¹⁴ PUŠKAREVA, Natalia Lvovna. *Častnaja žizn' russkoj ženščiny: nevesta, žena, ljubovnica (X - načalo XIX vv.)*. Moskva: Ladomir. 1997. 381 s. ISBN 5-86218-230-6.

1 Teoretická část

1.1 Novgorod

V dějinách středověké Rusi by bylo těžké najít město s pestřejšími osudy, než měl Novgorod.

Novgorod – také Novgorod Veliký je jedním z nejvýznamnějších historických měst v Rusku. Slouží jako administrativní centrum Novgorodské oblasti. Město leží na řece Volchov po proudu od jejího odtoku z jezera Ilmeň. V roce 1992 prohlásilo UNESCO Novgorod světovým kulturním dědictvím.

1.1.1 Historie

Po dlouhou dobu byly oblasti ruského severozápadu osídleny kmeny ugrofinské skupiny. V 5. -6. století tam začali pronikat Slované. Ti se ale s původním obyvatelstvem nemísili - původní obyvatelé se věnovali převážně lovu a rybolovu, Slované již obdělávali půdu a pěstovali obilniny.¹⁵

Novgorod vznikl v 9. století jako hlavní centrum mezietské pospolitosti slovanských Krivičů, Slovanů a místního ugrofinského obyvatelstva.¹⁶

„Hlavní událost raných dějin ruského severozápadu představovalo dočasné podrobení této oblasti Skandinávci. Pozdější novgorodský letopis vypráví o tom, že Varjagové vybírali od zdejšího obyvatelstva, tehdy ještě nesjednocených slovanských kmenů Slovenů a Krivičů a ugrofinských Čudů, daň (po veverčí kožce od každého). Útlak vedl k povstání proti Varjagům a jejich vyhnání. Kmeny Slovanů a Ugrofinů, které takto nabyly svobody, se spojily a začaly stavět opevněná centra. Poté však mezi nimi vypukly nesváry, neboť nikdo nechtěl připustit dominanci jednoho z členů triády (Sloveni, Kriviči, Ugrofinové), proto se rozhodli pozvat knížete ze zámoří, od Varjagů. Záměr byl uskutečněn v roce 859 nebo 862 (tato data uvádějí letopisy) pozváním knížete Rjurika, v němž máme důvod spatřovat člověka dánského nebo fríského původu.“¹⁷

Příchod Vajgarů, který se datuje podle dávného letopisce k roku 862, souvisí především s obchodem.

---

¹⁵ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Veliký Novgorod: Dějiny v nejstručnějším nástinu*. [online]. [vid. 1. 7. 2013]. Dostupné z: http://www.historie.upol.cz/esf/downloads/Limity_a_moznosti-Janin.pdf

¹⁶ KOMENDOVÁ, Jitka. *NAVÝCHOD Svrchovaný pán Novgorod Veliký*. 2007. [online]. [vid. 1. 7. 2013]. Dostupné z: <http://www.navychod.cz/articles.php?id=3bd3e206-ac43-11df-aa30-00304830bcc4>

¹⁷ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. pozn. 15.

„*Léta 6368 brali daň Varazi, přicházejíce ze zámoří, na Čudech, i na Slovanéch, i na Meranech, i na Vesích, i na Křivicích; a Kozaré brali (daň) na Polanech, i na Seveřanech, i na Vjaticích, brali po poelnici a veveřici od dymníku.*

XV. léta 6368, léta 6369, léta 6370 vyhnali Slované Varahy za moře, a nedali jim daně a počali sami sobě vládnouti, a nebylo u nich práva; i vstal rod na rod, nenáviděli se vespolek, a počali sami proti sobě bojovati. I pravili mezi sebou: Vyhledejme sobě kníže, kterýž by vládnul námi a soudil po zákonu. ...

I vybrali se tři bratři s rody svými, pojali s sebou všechny Rusy a přišli; nejstarší, Rurik se usadil v Novohradě, a druhý, Sineus, na Bělojezeře, a třetí, Truvor, v Izborště. A od těch dob Varah dostala jméno země Ruská, Novohradští: ti lidé Novohradští jsou z rodu Varažského, prvé však byli Slované.“¹⁸

Normani byli nejen dobyvateli, ale i zdatnými obchodníky. Obchodní karavany té doby byly velké, ozbrojené obchodní výpravy, které často vypadaly jako vojenské výpravy a nájezdy, jejichž cílem nebyl nutně jenom obchod. Tehdejší obchodníci byli zároveň zkušenými válečníky.¹⁹

Město však vzniklo až později, archeologicky doložitelné je osídlení v polovině 10. století. Roku 947 přišla na severozápad kyjevská kněžna Olga a podnikla tu několik úspěšných tažení, vedoucích k připojení hustě osídlených oblastí při řece Mstě a Luze, které konkurovaly ilmeňskému regionu. Díky tomu se daňový systém Novgorodu a objem státních příjmů zvětšil minimálně na dvojnásobek, takže začaly být dlážděny ulice, vytvořil se systém městské výstavby formou sítě ulic lemovaných usedlostmi a další charakteristické rysy města. Od tohoto období můžeme oprávněně používat jméno Novgorod, neboť tehdy vzniklo společenské centrum tohoto nového útvaru – kreml (městská pevnost), nazývaný Dětinec, a právě on byl původně označován jako Nové město (Novgorod) v protikladu ke třem starším sídlištím a Gorodišči. Knížecí dvůr v polovině 11. století přenesl Jaroslav Moudrý dolů po proudu řeky Volchov tak, aby se dala snáze kontrolovat obchodní stezka z Volchova přes blízké jezero Ilmeň.²⁰

Ve 40. letech 11. století vznikla dřevěná pevnost a kamenný chrám Svaté Sofie – historické jádro současného Novgorodu na tzv. Sofijské straně, zatímco Jaroslavovo hradiště

¹⁸ *Nestorův letopis ruský: Pověst dávných let.* Pozn. 9 s. 34.

¹⁹ ŠVANKMAJER, Milan. Pozn. 3. s. 11.

²⁰ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. č. 15.

stojí dodnes na tzv. Trhové straně. V době Jaroslava Moudrého leželo mimo rodící se město. Obě strany odděluje řeka Volchov.²¹

V rámci Kyjevské Rusi i po jejím rozpadu si Novgorod zachovával výlučné postavení. Hrdost a sebevědomí Novgorodčanů našly vyjádření také v oficiálním označení města – Svrchovaný pán („gospodin“) Novgorod Veliký. V době samostatnosti, jež trvala až do konce 15. století, byl Novgorod hlavním městem rozsáhlého, avšak jen řídky osídleného území, tzv. novgorodské země, jež sahala až k Severnímu ledovému oceánu a severnímu Uralu. Tyto rozlehlé prostory Novgorodčané potřebovali nejen k zajištění přísunu zemědělských produktů, ale především proto, že odtud v podstatě zadarmo, v podobě daně, proudilo zboží, jímž se Novgorod proslavil na mezinárodních trzích – drahé kožešiny, med a vosk.²²

Archeologickými vykopávkami bylo zjištěno, jak vypadalo teritorium budoucího Novgorodu v první polovině 10. století. Ještě to nebylo město, ale tři lokality osídlené rodovou aristokracií, oddělené prázdným prostranstvím. Centrální usedlosti těchto sídlišť obklopovala pole protínaná cestami. Soudě podle názvů, měla sídliště, která se později stala základem administrativně-teritoriálního členění Novgorodu na tzv. konce, původně asi různé etnické složení: Slavenský (tj. slovanský), Něrevský (podle jména ugrofinského kmene Noromanů nebo Něrevanů), Ljudinský (ze slovanského ljudi, tedy lidé – pravděpodobné sídliště Krivičů). K přetvoření této nesourodé předměstské struktury na město došlo v polovině 10. století.²³

Ve středověku se město dělilo na pět konců – samosprávných okrsků, které společně tvořily Novgorod. Každý z těchto okrsků byl jakýmsi státem ve státě. *„Pět novgorodských konců řešilo společně nejdůležitější otázky správy státu, ale zároveň mezi nimi panovalo nepřátelství, jeden konec často vystupoval proti druhému se zbraní v ruce, byly uzavírány dočasné politické svazy, navazovány spojení a pak zase vznikaly konflikty“.*²⁴

V letech 1015–1019 během války Novgorodců s Kyjevem získala městská bojarská aristokracie silné postavení, srovnatelné s postavením knížete. Toto dvojvládní bylo ukončeno povstáním bojarů v roce 1136 a vznikem bojarské republiky, která se udržela až do roku 1478, kdy byl Novgorod podřízen Moskvě.²⁵

Specifika novgorodského politického uspořádání se v historiografii skrývají za mlhavým pojmem středověké (někdy též bojarské či kupecké) republiky. Ruská inteligence

²¹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 11.

²² KOMENDOVÁ, Jitka. Pozn. 16.

²³ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 15.

²⁴ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 22.

²⁵ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 22.

19. století interpretovala politický systém středověkého Novgorodu jako demokratický režim v moderním slova smyslu a v zápasu Novgorod'anů za nezávislost spatřovala analogii svého boje proti carskému despotismu. Na tento způsob uvažování navázala i část ruských a západních historiků 20. století. Taková interpretace novgorodských dějin však patří plně do sféry moderních mýtů. Politický systém Novgorodu ve skutečnosti představoval syntézu několika typů vlády. Monarchický princip ztělesňoval kníže, jehož pravomoci i ekonomické postavení však byly radikálně omezeny smlouvou, kterou musel vládce při nástupu na knížecí stolec s Novgorod'any uzavřít.²⁶

Oligarchický prvek představovala Rada pánů, tvořená bojary, tedy příslušníky vysoké aristokracie, nejpřednější a nejbohatší sociální skupiny Novgorodu. V čele Rady pánů stál novgorodský biskup a posadnik, nejvýznamnější novgorodský úředník, svého druhu starosta. Nikoli kupci, nýbrž právě bojaři, jimž patřily velké rezidence ve městě a rozsáhlé dědičné statky na venkově, měli ve městě hlavní politickou moc. Ani nejbohatší kupci totiž nikdy nenabýli takového vlivu a politické moci, jakou disponoval patriciát v západoevropských městech či v italských městských republikách.²⁷

Demokratickým elementem politického systému Novgorodu bylo věče, shromáždění obyvatel města a okolí. Věče mělo právo pozvat nebo vyhnat knížete, volilo světské představitele města i arcibiskupa. Novgorod'any svolával na shromáždění zvláštní, tzv. věčový zvon, který se stal symbolem novgorodského politického zřízení. Když si moskevská veliká knížata násilím podrobila Novgorod, byli z města nejen deportováni neloajlní bojaři, ale byl odvezen i zvon, připomínající někdejší městská práva a svobody. Tento zvon byl odvezen v roce 1478 na příkaz moskevského velikého knížete Ivana III. Právo rozhodovat o životě města však nebylo všeobecné. Na okraji společnosti zůstávalo početné nesvobodné obyvatelstvo – nevolníci, resp. otroci, kteří žádná politická práva neměli.²⁸

1.1.2 Archeologický výzkum

„Prvních deset nápisů na březové kůře objevila expedice profesora Artěmije Vladimiroviče Arcichovského v létě roku 1951.“²⁹

Novgorod byl ve středověku městem v mnoha ohledech výjimečným. Při archeologických výzkumech se ukázalo, že má ještě jedno velmi důležité specifikum. Zdejší půda byla natolik nasycená vodou, že zde nedocházelo k rozkladu organických látek, a tak se

²⁶ KOMENDOVÁ, Jitka. Pozn. 16.

²⁷ ŠVANKMAJER, Milan. Pozn. 3. s. 25.

²⁸ KOMENDOVÁ, Jitka. Pozn. 16.

²⁹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 13.

zde dochovaly nejen nesčetné předměty ze dřeva či kůže, ale především jedinečný písemný pramen – texty ryté do březové kůry. Od nálezů prvního nápisu roku 1951 bylo do dnešních dnů objeveno na tisíc takových textů. Nápis na březové kůře, psané nikoli církevní slovanštinou, tedy literárním jazykem středověké Rusi, ale hovorovým, staronovgorodským dialektem, prokázaly, že schopnost číst a psát byla rozšířena mezi duchovními i laiky z různých sociálních vrstev, a dokonce také mezi ženami. Březová kůra na vzduchu rychle praská a poškozuje se, proto nesloužila k zaznamenávání textů trvalé hodnoty, nýbrž ke všednodenní korespondenci a k zapisování nejruznějších běžných záležitostí (účty, soupisy dlužníků aj.). Díky tomu před námi z nápisů na březové kůře vyvstávají ty stránky života středověkého Novgorodu, jež do letopisů nemohly proniknout, protože je vzdělání tvůrci těchto tradičních pramenů nepokládali za hodné zaznamenání.³⁰

Novgorodské obchodní styky si vynucovaly gramotnost. Tomu odpovídá i zpráva o zřízení první školy na Rusi. Dal ji pro 300 žáků zřídit v Novgorodě již v 11. století kníže Jaroslav Moudrý.³¹

„I jiné chrámy vystavěl po městech hrazených a po jiných místech, ustanovil kněží a dal jim důchody ze jmění svého, i nařídil jim, aby učili lidi, poněvadž jim to jest Bohem poručeno, i aby často přicházeli do chrámův.“³²

Novgorod stojí na pevných, špatně propustných vrstvách sedimentů, které brání a omezují vsakování spodních vod a průniku dešťové vody do níže položených vrstev; a zejména tato okolnost působila na bohaté utváření a dobré uchování kulturních vrstev.³³

„Do naší doby byla sice archeologicky prozkoumána jen dvě procenta území starého Novgorodu, ale přesto se našlo více než 750 listů, účtů, dopisů (dokonce i milostných), psaných na březové kůře.“³⁴

Základ každé kulturní vrstvy vytvářejí především pozůstatky organického původu, kůže, kosti, tkanin – a ze dřeva, což platí dvojnásob o Novgorodu, obklopeném hustými lesy. Ze dřeva se stavěly domy, dřevem se dláždily ulice, ze dřeva se zhotovovaly potřeby pro domácnost, dřevěné byly dopravní prostředky i různá technická zařízení a mechanismy. Ze dřeva bylo v minulosti většina věcí potřebných pro život. Avšak právě k uchování věcí ze dřeva a jiných organických látek jsou potřebné zvláštní podmínky: musí být uloženy v dostatečně vlhkém prostředí a musí být chráněny před proudícím vzduchem. Aby takové

³⁰ KOMENDOVÁ, Jitka. Pozn. 16.

³¹ ŠVANKMAJER, Milan. Pozn. 3. s. 26.

³² *Nestorův letopis ruský: Pověst dávných let* Pozn. 9. s. 119.

³³ kulturní vrstva - sediment, který vznikl organickým působením člověka a který obsahuje pozůstatky jeho činnosti v původním, případně jen lokálně přemístěném uložení celého areálu).

³⁴ ŠVANKMAJER, Milan. Pozn. 3. s. 26.

podmínky vznikly, musí být kulturní pozůstatky nasycené vlhkostí překryty a stlačovány mocnými nadložními vrstvami. Takže pokračující život dnešního města sice na jedné straně minulost narušuje, ale na druhé straně ji může účinně konzervovat. Rozhodující je vhodné spojení těchto protichůdně působících procesů; Novgorod patří k těm vzácným místům, kde k tomuto ideálnímu propojení došlo, a proto tam vzniklo a uchovalo se mohutné kulturní souvrství zejména z období 10. až 15. století. Tyto zvláštní okolnosti působily ovšem Novgorodčanům již od počátku výstavby města četné potíže. Vysoká vlhkost povrchových vrstev jednak nedovolovala hloubit do země základy domů, budovat sklepy a provádět jiné rozsáhlejší zemní práce, a jednak dobře uchovávala pozůstatky, které po sobě Novgorodčané zanechávali. Kulturní vrstvení proto rychle rostlo, zhruba o jeden centimetr za rok, až nakonec překrylo i ulice. Novgorodčané vzniklý problém řešili tím, že ulice často dláždili, a sice borovými kládami z půlkulatiny silnými 25–30 cm. Ulice stavěli tak, aby převyšovaly okolní terén. Dláždění se pokládalo každých 20–25 let, protože se kulturní vrstva zvedla a začala ulici znovu zalévat.³⁵

Novou dlažbu kladli přímo na starou. Tak vznikly mnohvrstevné konstrukce ulic, které obsahují v některých místech více než třicet podlaží nad sebou. V Něrevském konci Novgorodu byly nalezeny trámy staré osm set let, které by se daly ještě dnes použít na stavbu, a po dláždění některých středověkých ulic by mohl jet nákladní automobil, aniž by je jakkoli poškodil. V zemi zůstaly nepoškozené také spousty starých dřevěných domů, lépe řečeno jejich spodních částí tvořených pravoúhlými rámci z kulatiny, jež přečkaly požáry, které bývaly v dřevěném Novgorodu přirozenou příčinou častého zániku celé zástavby. Odkrytí obydlí, ulice a jiných součástí městské zástavby představuje ovšem jen malou část archeologické práce, základem pro rozvíjení dalších úvah je především datování objeveného. Je potřeba určit dobu existence tohoto obydlí, objasnit, které z věcí nalezených v jeho blízkosti s ním souvisejí a které nikoli, vysvětlit, zda jsou okolní stavby ze stejného období, nebo které jsou mladší a které starší.

V takovém souvrství, jaké má Novgorod, existuje k datování více vhodných možností. Četné vrstvy a mezivrstvy tvořené zbytky staveb, sídlištních odpadků a spálenišť snadno a spolehlivě odhalují svá stratigrafická spojení s dlažbami ulic a díky tomu se všechny nálezy, včetně tisíců denní potřeby, seskupují do chronologicky a místně uzavřených komplexů. Kulturní vrstvy rostly postupně. Nejdříve se na dosud neosídleném povrchu

---

³⁵ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 27–28.

vytvářely vrstvy 10. století, potom století 11., 12., 13. a dalších století až do dnešní doby, což znamená, že také hloubka nalezeného předmětu může sloužit jako ukazatel času.³⁶

Při zjišťování stáří byla použita dendrochronologická metoda.³⁷ Pracovníci novgorodské archeologické expedice prozkoumali a porovnali tisíce vzorků starých klád a sestavili relativní dendrochronologickou škálu. Později byla získána i data absolutní. K těm bylo třeba prozkoumat klády použité v základech novgorodských chrámů, jejichž doba vzniku byla spolehlivě známa z letopisných svědectví. Prověření škály bylo provedeno pomocí srovnání s letopisem³⁸, který zmiňoval velké požáry a uváděl data těchto požárů. Díky této práci každá zachovaná kláda nalezená při vykopávkách získala absolutní dataci.³⁹

„Archeologické práce v Novgorodě stále pokračují a tak každá nová sezóna přináší i nové hlasy středověkých lidí, zaznamenané na útržcích březové kůry a odhalující dosud neznámé či sotva tušené aspekty minulosti kdysi věhlasného města.“⁴⁰

1.2 Nápisý na březové kůře

Březová kůra je materiál, který se používal k různým účelům. V Severní Americe vyráběli indiáni z březové kůry kanoe, příbytky a mapy, Finové závaží na sítě. Z březové kůry bylo vyráběno oblečení, nádoby, krabice, tašky. Po celém světě je bříza vyhledávaným stavebním materiálem.

Březová kůra se také stala psacím materiálem. Rukopisy březové kůry jsou dokumenty psané na kousky vnitřní vrstvy z březové kůry, která se běžně používá pro zápis před příchodem masové výroby papíru.

Březovou kůru používali k různým záznamům rytím nebo inkoustem již staří Římané, nebo indiáni, ve Švédsku existovaly březové dopisy, u Saratova byla objevena březová listina z období Zlaté hordy. Nejstarší dochované texty jsou buddhistické texty ze starobylé oblasti Gandharan. Pocházejí z 1. století našeho letopočtu a byly uchovávány v hliněných nádobách. Kůra himálajské břízy se používá dodnes v Indii a Nepálu pro psaní posvátných manter.⁴¹

³⁶ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 25.

³⁷ V úzkém slova smyslu je dendrochronologie chápána jako metoda datování dřevěných vzorků z historických, archeologických a fosilních nálezů. Datování je založeno na porovnávání získaných letokruhových řad ze vzorků se standardními chronologiemi pro jednotlivé druhy dřevin. Pro úspěšné datování vzorku je nutná dostatečná délka letokruhové řady (alespoň 40 letokruhů) a vhodná regionální standardní chronologie. Rok pokácení stromu lze určit v případě, že na vzorku je zachován podkorní letokruh.

³⁸: HAUPTOVÁ, Zoe; BLÁHOVÁ, Emilie; KONZAL, Václav. *Písemnictví ruského středověku: od křtu Vladimíra Velikého po Dmitrije Donského*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1989. 364 s. ISBN 80-7021-016-8. s. 124-125.

³⁹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 29.

⁴⁰ KOMENDOVÁ, Jitka. Pozn. 16.

⁴¹ BONGARD-LEVIN, Grigorii Maksimovich, VOROB'EVA-DESÂTKOVSKAÂ, Margarita Iosifovna, TEMKIN, Eduard Naumovich. *Fragments sanskritskih rukopisej iz Zang-Tepe (predvaritelnoe*

„V tom okamžiku se náhle březová kůra rozvinula v celé své délce a na stole se ocitl – nebo se našim lovcům aspoň tak zdálo – klíč k tajemství v podobě jakéhosi nákresu.“ Jde o úryvek z dobrodružného románu amerického spisovatele Jamese Olovera Curwooda *Lovci vlků*. Děj románu se odehrává v nekonečných prostranstvích kanadské Velké planiny.⁴²

Ruské texty objevené v Novgorodu jsou datovány přibližně od 9. do 15. století n. l. Většina těchto dokumentů jsou dopisy napsané různými lidmi ve staronovgorodském dialektu. Nápisy, dopisy a rukopisy na březové kůře jsou důležitými zdroji pro zkoumání každodenního života ve starém Rusku. Jako materiál pro psaní se březová kůra používala nejčastěji od 11. do 15. století. Poté byla postupně vytlačována papírem. Na březovou kůru se dříve pohlíželo jako na dočasný, nevýznamný materiál na psaní. Není vhodná pro dlouhodobé skladování a byla používána především jako materiál pro soukromou korespondenci a osobní záznamy, důležitější dopisy a úřední dokumenty byly psány zpravidla na pergamenu. Ale i zde existují výjimky. Některé nápisy obsahují záznamy o vybraných daních a ty již můžeme považovat za úřední písemnosti.⁴³

Objev novgorodských středověkých nápisů na březové kůře patří k největším úspěchům ruské archeologie 20. století. Místem, kde byly poprvé březové svitky s nápisy nalezeny, byl Novgorod. První nápis na březové kůře byl nalezen 26. července 1951 během výzkumů pod vedením prof. Artěmije Vladimiroviče Arcichovského. Ukázalo se, že na napsání textu na kůru nebyla použita ani kapka inkoustu: písmena prvního nápisu – stejně jako drtivé většiny všech následujících – byla ryta pomocí kovového písátka. Tyto předměty, ať již kovové nebo kostěné, byly často nalézány i předtím, ale archeologové v nich nerozpoznali psací nástroje. Již v roce 1930 bylo nalezeno mnoho předmětů, které připomínaly rydla do voskových tabulek, a která byla zařazena mezi hřebíky, sponky nebo neznámé předměty. Během sezóny roku 1951 bylo objeveno ještě dalších 29 textů na březové kůře. V následujících letech se soubor novgorodských nápisů na březové kůře stále rozšiřoval, a ke konci sezóny 2012 čítal úctyhodných 1050 exemplářů. Pouze dva z nich, pocházející z poloviny 15. století, byly psány inkoustem.

Při zkoumání nápisů docházelo také ke konfrontaci těchto psaných textů se středověkou ruštinou. Ve středověku se na Rusi užívali v různých sférách různé formy slovanského jazyka. Církevní literatura byla psána církevní slovanštinou. Úřední a právní

---

soobščenie), *Vestnik drevnej istorii* 1(1965), s. 22; BONGARD-LEVIN, Grigorij Maksimovich. IL'IN, Grigorij Fedorovič. 1985. *Indiá v dřevnosti*, Moskva, s. 23.

⁴² JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 33.

⁴³ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Novgorodské nápisy na březové kůře jako historický pramen*, Přednáška z 25. 4. 2008.

dokumenty byly psány středověkou ruštinou. V letopisech a uměleckých textech byla používána směs těchto jazyků. Záleželo na autorovi, v jakém poměru tyto jazyky použil.⁴⁴

Ani živá řeč na území Rusi nebyla jednotná. Některé dialektologické odlišnosti byly známy již dávno, ale předpokládalo se, že jsou minimální. „*Konkrétně o staronovgorodském dialektu*⁴⁵ bylo možno soudit jen na základě chybného – z hlediska obvyklých norem – způsobu psaní, které vzácně proniklo do novgorodských literárních děl této epochy. S objevem nápisů na březové kůře se situace naprosto změnila. Ukázalo se, že většina těchto textů je psána přímo místním dialektem.“⁴⁶

Nápisy na březové kůře jsou neobyčejně pestré ze žánrového hlediska. Najdeme mezi nimi pokyny pro hospodářství, politická hlášení, soudní případy, běžné prosby, stížnosti rolníků, objednávky u řemeslníků, domácí úkoly dětí, umělci adresované žádosti o zhotovení ikony, milostné dopisy, oznámení o smrti blízkého člověka, lichvářské záznamy a soupisy dlužníků, záznamy modliteb, zařikání proti nemocem. Nápisy na březové kůře představují nejvýraznější doklad rozšíření gramotnosti v širokých vrstvách novgorodského obyvatelstva, což do jejich nálezů bylo odmítáno. Autory nápisů byli bojaři, řemeslníci, kupci, rolníci, vojáci, kněží, jejichž autorství můžeme prokázat na základě rozmanitosti a specifík rukopisů. Řada textů byla napsána ženami nebo adresována ženám. V každé středověké společnosti ženská gramotnost funguje jako nejcitlivější ukazatel vysoké kulturní úrovně. Autorkami a adresátkami novgorodských nápisů nebyly jen ženy z privilegovaných vrstev nebo mnišky, ale také řadové Novgorodanky.⁴⁷

1.3 Ženy ve středověku

Emancipační proces postavení ženy v rodině a společnosti má dlouhou historii a zdaleka není výsledkem vývoje doby moderní. Středověk, dodnes pro mnohé „temné období dějin“, v mnoha ohledech až překvapivě zvýraznil podíl ženy na životě rodiny a společnosti a upevnil mnohá její práva. Žena byla po dlouhá staletí v porovnání s mužem považována za

---

⁴⁴ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 360.

⁴⁵ Staronovgorodský dialekt (též staronovgorodština či krivičský dialekt; rusky древненовгородский диалект) je označení zavedené ruským lingvistou Andrejem Anatoljevičem Zalizňakem pro slovanský jazyk používaný v Novgorodu a okolí od 11. do 15. století.

Záznamy tohoto jazyka se dochovaly v mnoha nápisech na březové kůře nalezených od poloviny 20. století. Dodnes se těchto záznamů objevilo kolem tisíce.

Dialekt má zvláštní jazykové prvky, které se nevyskytovaly v žádném jiném soudobém slovanském jazyce. Proto někteří jazykovědci označují tento jazyk jako součást dnes vymřelé větve severoslovanských jazyků. Pravopis tohoto jazyka je také silně neobvyklý.

⁴⁶ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 361.

⁴⁷ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 43.

méněcennou. Bylo to dáno jednak její slabší tělesnou konstitucí a jednak, a to především, pohledem na ženu skrze Evin prvotní hřích. Jak se píše v Bibli, Bůh stvořil Adama a Evu a umístil je do nádherné zahrady plné ovocných stromů. Ze všech stromů mohli jíst, až na jeden, strom poznání dobrého a špatného. Eva se nechala svést děblem, ukrytým v hadu, k neuposlechnutí tohoto jediného zákazu a navíc k tomu ponoukla i Adama a ten zákaz přestoupil s ní. Právě tato část Bible se stala základem pro řadu různých teorií, které se snaží vysvětlit nadřazenost muže nad ženou. Některé názory dokonce tvrdí, že za člověka má být považován pouze muž.⁴⁸

1.3.1 Postavení ženy v rodině

Význam mužského prvorozenectví v této době je nesporný. Ženy – jako i mladší synové – byly v nevýhodném postavení, ale prosazování životně důležitého dědického práva v přímé linii s vyloučením nepřímých příbuzných, mohlo pozici ženy všeobecně jen posílit. Ve vrcholném i pozdním středověku byla práva ženských potomků bráněna proti nárokům mužských příbuzných vedlejší linie. Žena se stává běžně způsobilá k dědictví, takže dokonce i u bezdětného manželství nakonec panuje radost nad skutečností, že se jim nakonec narodil potomek – dcera.

*„Jakožto dcera uplatňovaly ženy svá dědická práva, jakožto matky bránily práva svých dětí proti příbuzným z otcovy strany a jakožto sestry měly klíčovou úlohu při vytváření spojeneckých svazků feudálního systému.“*⁴⁹ Oprávněným dědicem se už nestával bratr, nýbrž dítě, a nejlepší zárukou práv dítěte byla jeho matka. Žena jako sestra měla zásadní význam při vytváření spojeneckých feudálních svazků.

Od začátku středověku se začíná oceňovat rodokmen, ve kterém se volbě manželek přikládal velký význam. Ve společnosti, jež začíná uznávat rodokmen, tak narůstá význam ženy jako manželky (více než sestry). Šlechta vyhledává partnerky z význačných rodů, což jí napomáhá k nárokům vysokých úřadů, ženy sdílí společně s mužem jeho titul a později si šlechtic dokonce neváhá vybrat rodový erb ze strany matky, pokud zastiňoval význam rodu otce.⁵⁰

Žena hrála klíčovou roli ve významu sňatku a vytváření spojenectví, kdy si ovšem nepřestávala zachovávat vědomí své identity (svědčí o tom např. její pečetní prsten, výšivky a ozdoby připomínající rodový erb). Ve vzájemných rodinných vazbách a vztazích dochází

⁴⁸ BOCK, Gisela. Pozn. 4. s. 26-27.

⁴⁹ OTIS-COUR, Leah. Pozn. 5. s. 26.

⁵⁰ OTIS-COUR, Leah. Pozn. 5. s. 26-27.

k poměrně zásadní změně: narůstá příklon v loajalitě k manželovi, žena se stává více manželkou než sestrou, je více oddána muži než vlastním příbuzným, vzájemná láska je dominantní a vlastně triumfuje.⁵¹

1.3.2 Misogynie

Středověk je znám svojí misogynií (nepřátelstvím vůči ženě). Misogynní literatura ovšem prošla ve středověku zásadní změnou. Od raného období, kdy byla ženě přisuzována veškerá špatnost, k pozitivnějšímu chápání její role v rodinném i společenském životě. Velká část misogynní literatury se staví proti mocenským aspiracím ženy, jež usiluje o nadvládu nad svým mužem. Žena je různými alegorickými způsoby kritizována za přemíru své moci a toto téma se objevuje v žánrech středověké literatury v celé šíři své fantazie o ženské moci. Zdá se, že tato tendence je spíše jakousi nepřiměřenou reakcí na příliš silnou mocenskou pozici ženy. Misogynní literatura nevyvrací předchozí posilněný obraz postavení ženy v manželství a rodině v skutečném i psychologickém slova smyslu, naopak středověké literární žánry ho spíše potvrzují. Lze se oprávněně domnívat, že tam, kde existovala tak vyhroceně protiženská literatura, byla moc ženy vnímána jako ohrožení postavení mužů ve společnosti. Vedle nepřátelsky laděné literatury však existovala díla, jež ženám přála a byla nakloněna. Konec středověku produkuje dokonce literaturu velebící ženu a pějící chválu na její schopnost vládnout.

Do 12. století církev vypracovala a zformulovala soustavu manželského práva a definovala, čím je manželství založeno. Církev došla k závěru, že jedinou platnou formou uzavření manželství je vzájemný svobodný souhlas muže a ženy.

Manželství tak, alespoň teoreticky, záviselo na osobním souhlasu partnerů. Různé tradice způsobu výběru partnera a uzavírání manželství (římská a germánská) vedly i k unikům z takových vazeb formou uzavírání tajných sňatků. Církev se snažila zamezovat uzavírání tajných sňatků zavedením a ustanovením ohlášek a svatebního obřadu. Tajné sňatky byly však považované za platné, církev jejich platnost nepopírala. Světská společnost tento vývoj již nedokázala zvrátit.

„Církev od 11. století stále více trvala na tom, aby oba, partneři uzavírali manželství dobrovolně, i když svobodné právo ženy říci (nebo také neříci) své ano mohlo rozmetat příbuzenské zájmy. Manželství se souhlasem obou partnerů se tak prosadilo alespoň v teorii

---

⁵¹ OTIS-COUR, Leah. Pozn. 5. s. 28.

a v církvi, i když praxe mohla vypadat i jinak (mlčení ženy platilo jako souhlas). Současně se utvrzoval i status manželství jako svátosti a tím i jeho nerozlučitelnost.⁵²

Kanonickou definici vzniku manželství důsledně uplatňovaly církevní soudy všech zemí. Řešily především problémy prostých lidí, byla to nejpočetnější skupina, která žádala o potvrzení tajného sňatku. Církevní soud ověřil, zda manželství odpovídalo zásadě svobodného souhlasu, sňatek potvrdil nebo i zrušil, pokud bylo prokázáno jeho uzavření pod nátlakem.

Křesťanské pojetí manželství se vyznačovalo univerzálností, každý křesťan – kromě duchovenstva – svobodný, nesvobodný či polosvobodný, se směl oženit. V římském a germánském právu to byla toliko výsada svobodných. Církví uznávané právo nevolníků uzavírat manželství bylo tedy v příkrém rozporu s římskou a germánskou tradicí. Takové sňatky ovšem podléhaly souhlasu majitele. Papež Hadrián IV. vydal bulu (*Dignum est*), v níž stálo prohlášení navazující již na starší tradici, aby páni nezakazovali manželství mezi nevolníky. T. Akvinský toto autoritativní tvrzení podpořil právní argumentací založenou na odůvodnění, že přirozené právo na manželství má přednost před pouze lidskými zákony (nevolnictví). Proto ke konci středověku – v důsledku zásady svobodného souhlasu – zásahy vrchnosti do manželských záležitostí vyvolávaly ostrou kritiku.

Nicméně vrchnost vybírala poplatky za uzavření manželství svých poddaných. V této souvislosti je vhodné poznamenat, že výběr těchto poplatků se stal základem legendy, že feudální pán měl právo „první noci“, právo, z něhož bylo možno se vyplatit! Poplatek se odváděl, legenda se však nezakládala na pravdě.⁵³

1.3.3 Žena ve středověkém manželství

Křesťanské manželství založené na trvalé monogamii přinášelo i ideál vzájemné věrnosti. Cizoložství muže už nebylo mravně zdaleka „neutrální“, na druhé straně případná nevěra ženy už nemohla být důvodem jejího jednostranného zapuzení. Svobodný souhlas partnerů – jako jediný základ manželství – byl zásadní změnou povahy jeho vzniku, a tudíž zdůraznil hodnotu manželství jako trvalého citového vztahu. Pozdní středověká literatura je toho důkazem: spojuje manželství a lásku, manželství je vyjádřením lásky. Literatura i poezie velebí manželský život, oceňuje moudrou paní domu a označuje manželství dokonce za dokonalé přátelství. Manželství je oslavováno a literární tvorba potvrzuje slučitelnost hluboké vzájemné lásky a manželství.

---

⁵² BOCK, Gisela. Pozn. č. 4. s. 29.

⁵³ OTIS-COUR, Leah. Pozn. 5. s. 108.

Láska, manželská náklonnost a přátelství vymezovaly rovněž církevní představy o hodnotách manželství v průběhu a ke konci středověku. Tomáš Akvinský, nad jiné významná autorita, kvalifikoval manželství jakožto nejvyšší přátelství. Podobně celá řada teologů zdůrazňovala aspekt lásky a přátelství v manželství (teologicky odvozováno z obrazu stvoření člověka: Eva byla vytvořena z Adamova žebra, nejbližší srdci, odtud jejich vzájemná rovnost, láska a přátelství).

Nedá se samozřejmě tvrdit, že manželství ve středověku a na sklonku středověku bylo vždy harmonickým a víceméně hlubokým vztahem. Manželovi se stále přiznávalo právo svoji ženu „napravit“ (tzn. bít), ovšem uvažme stejně tak realisticky na počátku 21. století domácí násilí, bohužel, fenomén ne tak zřídka. Je nutno si uvědomit, že středověká společnost se projevovala mimořádně násilně: sousedské časté pěstní šarvátky, ženy bývaly často obviňovány, že své muže bijí. Ve středověku samozřejmě existovalo silné bříme rodových závazků, byla zde nešťastná manželství, mnoho manželů bilo své ženy (a naopak) a protimanželské výpady přetrvávaly i do pozdního středověku.⁵⁴

Objevilo se však nové pojetí manželství, klíčovou úlohu měl svobodný souhlas, vzájemnost a láska, a objevil se kulturní ideál, jímž byl manželský vztah dvou odpovědných dospělých lidí. V křesťanském manželství se pak ukazuje a zhodnocuje i důstojnost jednotlivce – důstojnost ženy, jež má právo souhlasit s vlastním manželstvím, důstojnost nevolníků i otroků, a to právě na základě svobodného souhlasu. Láska a manželství, spravedlnost a mír byly v pozdním středověku klíčovými slovy k dokonalejší společnosti.⁵⁵

Postavení ženy v pozdním středověku přispělo překvapivě k celkovému modernímu chápání manželství a postavení ženy v rodině. Středověké manželství tudíž díky tomu obsahuje nepopíratelně „moderní“ aspekty.

Západoevropský pohled na "ideální ženy" se příliš neliší od toho, co zvítězil v Rusku. Zde je také považována za povinnost poslušnost k otci a pak, po sňatku - jejímu manželovi.

---

⁵⁴ OTIS-COUR, Leah. Pozn. 5. s. 47.

⁵⁵ OTIS-COUR, Leah. Pozn. 5. s. 147.

2 Žena v nápisech na březové kůře

2.1 Před svatbou

Při pohledu na středověkou epochu byla velká a možná nejzákladnější část života ženy životem rodinným. Celá škála různých prožitků a pocitů, vlastních každé jednotlivé ženě, nachází se v těsném svazku s emocionální tvorbou organické skupiny, ke které náleží. Tyto faktory, které mají vliv na možnost nebo nemožnost vstoupení do manželství, nebo vztahu manželství odpovídajícímu, jeví se současně jako vážnější význam stanovujícími formu a obsah soukromého, osobního života každé ženy.

Sotva představuje něco důležitějšího než je právo ženy samostatně se rozhodnout pro partnera do manželství. Ve středověku, do konce 10. století, a často i později, vstoupení do svazku manželského vypadalo jako únos nevěsty. Tvůrce Pověsti vremennych let charakterizující tento svatební rituál, poznamenal, že u mnohých národů obývajících ruskou zemi docházelo nejen k únosům nevěsty, ale i k dobývání souhlasu k tomuto činu.⁵⁶

Projevení svobodné vůle ženy při výběru manžela získal jiný rozměr s uzavřením manželské smlouvy. O vstupu do manželství se nyní domlouvali příbuzní – nejčastěji rodiče, jindy rodiče nevěsty se samotným ženichem.⁵⁷

2.1.1 „Posílala jsem k tobě třikrát...”

„Posílala jsem k tobě třikrát. Co proti mně máš, že jsi ke mně tento týden nepřišel? Měla jsem tě za bratra. Snad jsem se tě nedotkla, když jsem k tobě posílala? Vidím, že ti to nebylo milé. Kdyby ti to milé bylo, utekl bys od lidských očí a přiběhl.

.....ted' na nějakém jiném místě. Odepiš mi. ...Možná jsem tě svou nerozumností urazila, ale jestli se mi začneš vysmívat, ať tě soudí bůh a má slabost.”⁵⁸

V roce 1993, kdy se vykopávky dostaly do vrstvy 80. let 11. století, byl nalezen nápis, který dostal číslo 752. Tento nápis měl podobu dvou popsanych pásků březové kůry, svázaných uzlem. Chyběla zde prostřední část. Ale i tak bylo možné tento text přečíst. A

⁵⁶ PUŠKAREVA, Natalia Lvovna. Pozn. 14. s. 11.

⁵⁷ PUŠKAREVA, Natalia Lvovna. Pozn. 14. s. 12.

⁵⁸ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. pozn. 1. s. 286-287. „[Я посылала] к тебе трижды. Что за зло ты против меня имеешь, что в эту неделю (или: в это воскресенье) ты ко мне не приходил? А я к тебе относилась как к брату! Неужели я тебя задела тем, что посылала [к тебе]? А тебе, я вижу, не любо. Если бы тебе было любо, то ты бы вырвался из-под [людских] глаз и примчался ...теперь где-нибудь в другом месте. Отпиши же мне про ... [тьбь] хаблю. Здесь возможны лишь вольные предположения, например, [тьбь] хаблю никогда тебя не оставляю (не отвергну) или (хочешь ли дати съ) [тьбь] хаблю хочешь ли, чтобы я тебя оставила...Буде даже я тебя по своему неразумию задела, если ты начнешь надо мною насмехаться, то судит [тебя] Бог и моя худость “

objevil se zde unikát - první milostný dopis. Milostný dopis starý 900 let. Jedná se nejstarší známý ruský milostný dopis.⁵⁹

Dopis je napsán člověkem, který zná literární jazyk. O tom vypovídají použité obraty. *Kdyby ti to milé bylo, utekl bys od lidských očí a přiběhl.* Také se nabízela myšlenka, že tento dopis byl napsán třetí osobou – vzdělaný mnich nebo mniška, ale tento dopis je natolik intimní, že tato úvaha zde neobstojí.⁶⁰

Zajímavý je rozbor jednotlivých slov. Například „неделю“.

„Původně tak byl označován první den týdne – neděle, den, kdy se nemá pracovat, nýbrž odpočívát. Touha nepracovat a každý den odpočívát asi vedla k tomu, že se tento pojem přenesl na celý týden. Ve druhé polovině 11. století se slovo неделя užívalo jednak pro označení neděle, jednak ve významu týden. Jak to odpovídá současné ruštině. V dopise č. 752 je ale spíše řeč o celém týdnu. Těžko si představit, že by autorka byla tak netrpělivá, aby posílala k adresátovi třikrát během jednoho dne.“⁶¹

Tón dopisu napovídá tomu, že autorka již byla nešťastná. Nechápe, co se mohlo stát? Dříve za ní její milý asi chodil pravidelně, a nyní přestal? Proč? Již třikrát se doprošovala a nic. Bude mu psát i počtvrté?

Tento dopis napsala mladá žena s kvalitním vzděláním a tedy majetná. Třeba její milý majetný nebyl. Třeba se její dopisy k němu vůbec nedostaly. Pravděpodobně je musela posílat po nějakém sluhovi. Je otázka, nakolik jí byl sluha oddaný. Třeba rodiče tomuto vztahu nepřáli a snažili se mu zabránit. Dcera musela své rodiče poslechnout, i když měla určitou možnost si ženicha vybrat, její výběr musel být rodiči schválen a musel odpovídat rodovému uspořádání.

Nebo se mladíkovi prostě nelíbila. Jak tehdy měla správná nevěsta vypadat? V západním světě mělo na ideál krásy vliv křesťanství. Ideální dívka měla být štíhlá, drobná, se světlou pletí. Ženy ze šlechtického rodu věnovaly velkou pozornost své kráse. Zejména potom právě vlasům a pleti. Obecně jsou po celý středověk pro ženy typické dlouhé vlasy a to především u šlechty. Mytí vlasů urozených dam mnohdy trvalo i celý den. Na takovou péči dívkám z chudých poměrů nezbýval čas, a tak jsou krásné, zdravé a dlouhé kadeře spojovány s ušlechtilostí. O své vlasy i pleť mohly dámy nechat pečovat i ve veřejných či soukromých lázních. Pro toto období je ale jak u mužů, tak u žen typické kadeření vlasů, přesto že vdané

---

⁵⁹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 286.

⁶⁰ ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. Pozn. 13. s. 250.

⁶¹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 286.

ženy měly málo možností uplatnění svého účesu.⁶² U neprovdaných dívek jsou běžné dlouhé vlasy spletené do copu, buď spuštěného, nebo omotaného kolem hlavy, tak aby připomínal věnec, symbolizující panenskou čistotu.⁶³

Svůj vzhled vylepšovaly také pomocí líčidel. Přesto, že výrazným líčením se od počestných žen odlišovaly nevěstky, líčily se i ostatní středověké ženy. Používaly především pudr a mléko, aby docílily alabastrově bílé tváře. Líčily si také tváře a rty a zvýrazňovaly si oči a obočí.

Líčením se pravděpodobně zkrášlovaly i děvčata v Novgorodě. Bílá tvář, červené „zdravíčko“ na tváře, černý uhlík na obočí – to asi tehdejší děvčata používala. Ale štíhlé, gotické tvary, s těmi se příslušníci tehdejší pravoslavné církve asi nesetkaly. Tam stále ještě asi převládal kult ženy – matky – se širokými boky a plnější postavou, která zajišťovala pokračování rodu.

Takže, co naši neznámí. Sešli se, nebo nesešli?

Možná, že odpovědí na tento dopis byl nápis č. 566.

2.1.2 „Bud' u žita...“

„Bud' v sobotu u žita, nebo dej vědět.“⁶⁴

Je to odpověď na předchozí dopis? Jsou tyto dopisy součástí korespondence zamilovaných? Tomu by napovídala chronologická i místní blízkost nalezených dopisů. Tento byl nalezen již v roce 1978, ale na blízké usedlosti a ve stejné stratigrafické⁶⁵ úrovni 80. let 11. století. Ale taktéž se mohlo jednat prostě o nějaké setkání, které mělo co do činění se žitem.⁶⁶

Ať šlo o milostnou schůzku nebo o jiné jednání, je jisté, že se toto setkání odehrálo v létě. Protože kdy jindy by se u žita setkali? Zde je na mysli asi pole s obilím. To se mohlo stát také předmětem obchodního jednání, mohl se zde jednat o prodeji celého pole, nebo jeho výnosu.

---

⁶² DUBY, Georges. *Vznešené paní z 12. století II.: Památka babiček*. 1. vydání. Brno: Atlantis, 1999. S. 160.

⁶³ KYBALOVÁ, Ludmila. *Středověk*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2001. S. 112.

⁶⁴ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 288. „Будь в субботу ко ржи или подай весть“

⁶⁵ Stratigrafie je geologický vědní obor, který studuje stáří sedimentárních vrstev hornin. Zkoumá prostorové uspořádání vrstev na planetárním povrchu v závislosti na čase. Každá oblast na povrchu planety vznikala nánosy hornin, které se ukládaly v poměrně dlouhých časových obdobích. Stratigrafie určuje stáří těchto vrstev na základě jejich navrstvení. Datování hornin se provádí absolutně nebo relativně (vzhledem k ostatním vrstvám).

⁶⁶ ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. Pozn. 42. s. 254.

2.1.3 „Dohazovačka Jarina...“

Nápis č. 731 pochází z druhé poloviny 12. století. Jedná se pravděpodobně o odpověď dohazovačce na nabídku k sňatku.

„Pozdrav od Janky s Celjaty Jarině.

Děťátko chce tvé. O svátku ji chce. Prosím, buď tu rychle. A já jsem mu slíbila svůj souhlas (s tím, aby to bylo), jak jsi mu onehdy řekla: Přijdeš a ten den ti domluví svatbu. A jestli tam nemáš povojník, kup ho a pošli. A kde je chléb pro mě, je i pro tebe.“⁶⁷

Domlouvání svatby mělo v historii velkou tradici. Bylo nalezeno více dopisů s touto tematikou. Je zajímavé, že adresátky jsou vždy ženy. Domlouvání svatby bylo vždy i přes jinak podřadnější postavení ženskou záležitostí.

Rodiče, tedy hlavně matka, která vše řídí, souhlasí s volbou nevěsty. A už i zařizují potřebné náležitosti. Necháávají koupit povojník, což je šátek na hlavu vdané ženy. Bez povojníku se žádná svatba neobejde. Povojník nosila vdaná žena ve všední dny, ve svátek nosila kokošník.

Tím dalším je dopis s číslem 955. Je pravděpodobně od bohaté bojarky, která domlouvá svatbu svého syna. V době svého nálezů, v roce 2005, byl velkou senzací. Do té doby se věřilo, že nadávky a sprosté výrazy do Ruska přišly až s mongolským vpádem. Tento text je ale o sto let starší. Pochází z druhé poloviny 12. století.⁶⁸

2.1.4 „Vezmi si mě...“

Nejstarší nalezená nabídka k sňatku byla nalezena v roce 1960 a pochází z poslední třetiny 13. století. Jedná se dopis s číslem 377.

„Od Mikyty Anně. Vezmi si mě. Já tě chci a ty mě. A svědkem bude Ignát Mojsejev...“⁶⁹

Jestlipak s tím ale souhlasili všichni zúčastnění. Není to nějaká tajná svatba? Proč Mikyta neposlal prostředníka nebo dohazovačku?

⁶⁷ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 283. „Поклон от Янки с Селятой Ярине.

Хочет-таки детище твоего (т. е. того, что ты имеешь, что ты предлагаешь). К празднику её хочет. Пожалуйста, срочно будь здесь. А я обещала ему свое согласие [на то, чтобы было], как ты сказала ему давеча: 'Придешь о в тот же день сосватаю'. А если у тебя там нет повойничка, то купи и пришли. А где мне хлеб, там и тебе"

⁶⁸ JANIN, Valentin Lavrent'jevič, ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič, Berestjanye gramoty iz novgorodskih raskopok 2005, Voprosy jazykoznanija, 2006. [online]. [vid. 13. 7. 2013]. Dostupné z: <http://gramoty.ru/library/vja2006N3.pdf>

⁶⁹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 46. „От Микиты к Анне. Пойди за меня о я тебя хочу, а ты меня; а на то свидетель Игнат Мусеев ..."

Podle tehdejšího práva nebylo možné mladé lidi do manželství nutit a ani jim ve svatbě bránit. Pokud byla dívka provdána proti své vůli, musí se rodiče, kteří je ke sňatku přinutili, zodpovídat metropolitovi. Zároveň musí zaplatit náklady vzniklé druhé straně. To platí i obráceně, pokud je do svatby nucen chlapec.

Zároveň pokud ženich během svatebního obřadu odmítne sňatek s dívkou, musí zaplatit náklady na svatbu, pokutu metropolitovi a ještě bude potrestán knížetem.⁷⁰

2.1.5 „Soupis věna...“

„ Náhrdelník z mincí, náušnice, kožichy dva, ... [jakési ženské pokrývky hlavy] tři obšité, zdobené stuhami a s čelenkou, šest hubek, peřina a polštář, plášť ... pět obarvených na červeno a tři bílé, okovaná měděná truhlička, ... naběračka, truhla.“⁷¹

Soupis nevěstina věna byl nalezen v roce 1965 a pochází z let 1160-1180. Je uložen pod číslem 429. Co všechno tehdejší nevěsta do manželství přinášela? Sňatkem se dívka vydělovala z původní rodiny a získávala svůj podíl z rodinného majetku ve formě věna, kterým byly odbyty veškeré majetkové nároky – peníze a nemovité statky. Věno představovalo příspěvek do nové domácnosti i jmění, které mělo ženu zajistit pro stáří v případě manželovy smrti. Nevěsta dostávala obvykle také oblečení, ložní prádlo a klenoty. V případě více dcer bylo věno vypláceno všem ve stejné výši, pouze nemocné či nějakým způsobem handicapované dívky mohly dostat věno vyšší. Svatba a s ní spojené rituály odrážely společenské postavení snoubenců. V nákladnosti svatebního veselí se zrcadlila ekonomická úroveň rodiny.

2.2 V manželství

2.2.1 „Gost'ata opuštěná...“

„Od Gost'aty Vasiliji.“

---

⁷⁰ *Ustav knjaza Jaroslava Vladimiroviča*. Pozn. 11. s. 259-262.

⁷¹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. pozn. 1. s. 282. „Монисто, серьги, две шубы с чехлами, [каких-то женских головных уборов] три с обшивкой, украшенной лентами (или: из лент, разноцветной), и с очельем ..., шесть губок, перины (?) и изголовье, плащи (или: плащ), ... пять крашеных в красное и три белых, окованный ларчик медный, ..., кувшин (рукомойник), сундук“

*Co mi otec dal a příbuzní návdavkem. A ted' se oženil s novou ženou a mě nedal nic. Praštil mě po ruku (na znamení nového zasnoubení) a vyhnal mě a druhou si vzal ženu. Přijed', učiň pořádek.*⁷²

Tento nápis patří mezi první nalezené dopisy. Byl nalezen jako devátý v roce 1951. Pochází z konce 12. století – byl napsán pravděpodobně mezi lety 1160 až 1180. Popisuje zde složitou životní situaci ženy Gosťaty, se kterou se její manžel rozešel a vzal si jinou manželku. Přitom si ale nechal věno, které dostala od svého otce a příbuzných.⁷³ Těmi jsou myšleni asi její bratři, kteří měli tehdy povinnost se o svoji sestru postarat a věno jí zajistit.⁷⁴

Několik let se zde vedly spory o původce tohoto textu. Jméno Gosťata bylo označováno podle koncovky jako mužské.⁷⁵ Ale to by samozřejmě tento text nedával smysl. Zajímavé je také zjištění, že Gosťata byla provdána pravděpodobně do jiného města. To vyplývá z toho, svůj problém řešila právě dopisem. Tehdy trvalo i několik týdnů, než byl dopis doručen a tudíž docházelo k velkému prodlení.⁷⁶

Je otázkou, z jakého důvodu tato situace vznikla. V dopise se nehovoří o dětech. Role ženy v starobylé ruské rodině se nevyčerpávala pouze rolí domácí hospodářky a matky. Nemalý význam mělo v jejím osobním životě samotné manželství, tudíž splnění ženské funkce ženy – snaha být ženou dobrou.⁷⁷

Jedním z nejběžnějších důvodů pro muže, usilující o zapuzení manželky a nový sňatek, byla tehdy údajná ženina neplodnost. V 9. století však církev tento důvod stále důrazněji odmítala. Ve 12. století byl postoj církve k otázkám manželství upevněn dlouhodobými změnami.

Dalšími důvody, pro které mohlo být manželství zrušeno, jsou zjistila-li žena od ostatních lidí spiknutí proti caru a knížeti, a její manžel jí o tom neřekl, pokud někdo najde svou ženu s milencem, nebo skutečnost, že se dokáže cizoložství, pokud žena zamýšlí zabít svého manžela jedem nebo pomocí jiných lidí, nebo pokud se dozví, že jejího manžela chtějí zabít a neřekne mu to, pokud se žena stýká s cizími lidmi, hoduje a pije s nimi a není v noci doma, v případě, že žena bez doprovodu svého manžela a i přes jeho zákaz navštěvuje

---

⁷² JANIN, Valentin Lavrent'jevič. pozn. 1. s. 148. „От Гостяты к Василию. Что мне дал отец и родичи дали впридачу, то за ним. А теперь, женись на новой жене, мне он не дает ничего. Ударив по рукам (в знак новой помолвки), он меня прогнал, а другую взял в жены. Приезжай, сделай милость“

⁷³ ARCICHOVSKIJ, Artemij Vladimirovič, TICHOMIROV, Michail Nikolajevič. *Novgorodskije gramoty na bereste: (iz raskopok 1951 g.)*. Moskva: Akademija nauk SSSR. 1953. s. 65.

⁷⁴ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 10. s. 70.

⁷⁵ ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. Pozn. 13. s. 300.

⁷⁶ ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. pozn. 13. s. 301.

⁷⁷ PUŠKAREVA, Natalia Lvovna. Pozn. 14. s. 94.

radovánky ve dne nebo v noci, v případě, že manželka přivede zloděje ke svému muži, přikáže mu vykrást jejich domácnost, nebo sama ukradne něčí majetek, nebo okrade církev.⁷⁸

To, nakolik byly rozšířené rozvody ve středověku, je složité posoudit. Ještě těžší je nalézt svědectví toho, jaké činy určovaly právo na rozvod u lidí této doby. Pravděpodobný, částečný důvod, upravující rodinné vztahy, vychází z konkrétních případů: zrušení rodinného svazku z toho nebo jiného důvodu. K nim kromě cizoložství, církevní zákon 12. století přičítá bezdětnost manželství, a při impotenci muže - nebude-li lézt za ženou svojí, pro to se rozvedou.⁷⁹

*„První změnou byla stále více uznávaná skutečnost, že pouze církev má v této věci zákonodárnou pravomoc. Rozluka nebo zrušení manželství už neměly být napříště rodinnou záležitostí, ale měly o nich rozhodovat církevní soudy. Za druhé, tyto církevní soudy byly ve svých výrocích jednotnější a důslednější.“*⁸⁰

V žádném případě nebyl možný rozvod se ženou, která je vážně nemocná, nebo jí nemocí může vzniknout trvalé postižení. Rozvod také neplatí, pokud manžel zapudil svoji manželku bez povolení církve.⁸¹

Ale i v západním světě bylo běžné, že se manželé až do konce 15. století rozváděli bez účasti církevního soudu, po dohodě. Ale ta dohoda musela být oboustranná. Ne jako v případě Gost'aty. Bohužel, otázkou pro nás nadále zůstane, jak to její bratr (nebo snad otec) Vasilij vyřešil.

2.2.2 „Vyber peníze a schovej je...“

„Od Gost'aty Jaže.

*Vyber peníze a schovej je, přijedu po Velikonocích.“*⁸²

Zde se opět setkáváme s Gost'atou.⁸³ Dopis vznikl v letech 1140 až 1160. Tedy dříve, než prvně jmenovaný dopis. Je to naše známá Gostať'a, nebo bylo více nositelek tohoto jména? Byla již vdaná? Byla šťastná? Komu tento dopis adresovala? Na zodpovězení těchto otázek máme ale příliš málo indicií, které by nás dovedly ke správným odpovědím. Stejně jako v dalších případech, tak i zde se můžeme pouze domnívat, jak to doopravdy bylo.

⁷⁸ *Ustav knjaza Jaroslava Vladimiroviča.* Pozn. 11. s. 259-262.

⁷⁹ PUŠKAREVA, Natalia Lvovna. Pozn. 14. s. 25.

⁸⁰ OTIS-COUR, Leah. Pozn. 5. s. 56.

⁸¹ *Ustav knjaza Jaroslava Vladimiroviča.* Pozn. 11 s. 259-262.

⁸² „От Гостяты к Яже. Собери денег [и храни]; а я приду после Пасхи.“

⁸³ ZALIZNJAK, Andrej Anatoljevič. Pozn. 13. s. 302.

Zajímavé je téma tohoto nápisu. Vyber peníze. Čím se platilo ve dvanáctém století v Novgorodě? V tomto období existoval v Rusku systém kun. Jak dosvědčuje Ruská pravda a letopisy, bylo tomu tak až do 14. -15. století. Do té doby oběh mincí neexistoval. Hřivna, kuna, rezana, veverka. To byly peníze, které se v Novgorodu používaly. Vědci se dlouho nemohli dohodnout na podobě peněžního systému ve středověkém Rusku. Zda se opravdu obchodovalo s kožešinami nebo zda již existovaly mince. Počátek peněžního oběhu ve starém Rusku pokládají do 10. -11. století. Nakonec se shodli na tom, že ruská měna byla odvozena od arabského dirhamu, se kterým obchodovali severští obchodníci, kteří přes Rus a Novgorod putovali za obchodem.⁸⁴

Termín hřivna se používá pro nejvyšší jednotkou kunového systému, a je známá nejen v jazycích východních Slovanů. Používá se i název měnových jednotek západních i jižních Slovanů – např. Poláci a Češi. Často se používala i měnová jednotka kuna, která existovala nejen ve východní Evropě, ale i na Balkáně, zejména v Chorvatsku, kde se jako platidlo používá dodnes. Až do konce první třetiny 12. století se název kuna používá v Rusku pro stříbrné mince. Poté došlo v Novgorodě a v celém Rusku k úpadku výroby mincí. Důvodů může být několik. Ve východních zemích nastala surovinová krize, která na tři století ochromila ražbu mincí. Dovozy stříbra bránily neustále nájezdy a boje na západních hranicích. Ve dvanáctém a třináctém století nastalo v Rusku bezmincové období. Stříbro v té době zůstalo v oběhu pouze ve formě tyčí. Jednotlivá města posléze začala razit vlastní mince. Je zajímavé, že Novgorod, který měl větší stříbrné rezervy a bohatější obchodní činnost, začal razit mince o padesát let později než Moskva – v roce 1420. Pravděpodobně to pro Novgorodany nebylo ziskové, výhodnější bylo odlévat stříbrné ingoty. V Novgorodě se v té době rozmohl ochod pomocí výměny kožešin a jiných komodit – třeba přesleny z růžové břidlice, která se těžila pouze na Volyni, odkud se přesleny šířily po celé Rusi. Kožešiny se staly univerzálním prostředkem směny. Byl ale problém s jejich hodnocením a kvalitou.⁸⁵

„Při zmínce o penězích dodejme, že tehdy (i mnohem později – např. v Kazani do 18. století) byly souběžně s mincí přijímány i kožené – přesněji kožešinové – peníze (veverky, kuny, lišky ad.), jejichž „kurs“ vůči stříbrným mincím byl více méně stabilní.“⁸⁶

⁸⁴ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Denežno – vesovye systemy domongolskoj Rusi i očerni Istrii denežnoj systemy srednevekovo Novgoroda*. Moskva: Jazyky slovanských kultur. 2009. s. 416. ISBN 978-5-9551-0172-9.

⁸⁵ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 84. s. 13-44.

⁸⁶ ŠVANKMAJER, Milan. Pozn. 3. s. 13.

2.2.3 „ Pošli košili...“

„Od Borise k Nastasje.

Jakmile dostaneš tento list, pošli mi člověka na koni, protože tu mám spoustu práce. A pošli mi košili, košili jsem si zapomněl. “⁸⁷.

Dopis číslo 43 byl nalezen v Něrevském výkopu v druhém roce výkopových prací, v roce 1952. Seznamuje nás s Borisem a jeho ženou Nastasjou. Tento dopis byl napsán mezi lety 1380 až 1400.

Boris byl posadnikem – starosta, věčem volený nejvyšší reprezentant bojarů ve středověkém Novgorodě, v novgorodské republice převzal řadu pravomocí patřících původně knížeti. Při cestě na své hospodářství mimo Novgorod zjistil asi, že bude mít více práce, než předpokládal, žádal tedy svoji ženu, aby mu poslala koně a čistou košili. Jako posadnik a pán byl zvyklý poroučet a to se projevilo i tónu tohoto dopisu. Nevidíme zde ani náznak nějaké pochybnosti a možnosti tuto žádost, nebo rozkaz nevyplnit. Jak již víme, v té době žena velký prostor k samostatnému jednání neměla.

2.2.4 „ Boris už není na živu...“

„Poklona od Nastasji mým pánům bratrům.

Můj Boris už není naživu. Jak se páni postaráte o mne a o mé děti? “⁸⁸

Toto je smutný dopis. Opět se setkáváme s Nastasjou a Borisem. Boris ale již není mezi živými. Ženy měly sice za života svých manželů poměrně velké pravomoci, ale pokud jim manžel zemřel, hledaly ochranu u svých příbuzných, většinou bratrů. Zde také můžeme předpokládat, že Boris svou rodinu finančně zajistil.

I Ruská pravda se zabývala situací, kdy došlo k úmrtí manžela. Konkrétně se v 93. odstavci obšírné redakce píše *„Když žena po smrti manžela zůstane vdovou, dostane podíl, a bude hospodařit na tom, co jí muž odkázal a ostatní dědictví po manželovi se zajímat nebude. “⁸⁹*

---

⁸⁷ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. pozn. 1. s. 42. *„От Бориса к Настасье. Как придет эта грамота, пришли мне человека на жеребце, потому что у меня здесь дел много. Да пришли рубаику — рубаику забыл“*

⁸⁸ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. pozn. 1. s. 42. *„Поклон от Настасьи господам моим братьям. У меня Бориса [большее] нет в живых. Как, господа, позаботитесь обо мне и о моих детях?“*

⁸⁹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič, Pozn. 74. s. 70.

Tento odstavec upravuje práva vdovy. Když se žena znovu nevdá, dostane stanovenou část majetku manžela. V Synodálním spise je stanoveno, odkud a jaká část má být dána na úkor vzrostlých dětí. Kromě toho se vdova stane vlastnící všeho, co jí bylo věnováno manželem – ozdoby, šaty, oděv, atd. vše, co si mohla obléci a obout. Tento zákon byl spojen se snahou předat majetek otce synům, a právo vdovy na dědictví mohlo být zrušeno, když se znovu vdala.⁹⁰

Je možné, že se Nastasja ještě jednou vdala. I když se po smrti svého manžela stala relativně svobodnou – do té doby byla podřízena otci, nebo manželovi. A pokud disponovala majetkem, mohla poprvé řídit sama sebe. Pokud ale její majetek nestačil k samostatnému životu, musela se vdát znovu, aby ji zabezpečil její nový manžel.⁹¹

2.2.5 „Ber si, co potřebuješ...“

„Poklona od Semjona snaše své.

*Pokud si to nepamatuješ, tedy věz, že jsi slad měla, je v podkletí a ty si z něj hrst vezmi. Pokud jde o mouku, nestyď se a ber si, kolik potřebuješ, a upeč dostatek pirohů. A maso si vezmi ve spíži.*⁹²

Proč snacha neví, kde má hledat potraviny? Přijela na jen na návštěvu, nebo se stará o tchánovu domácnost v době jeho nepřítomnosti? Ale tchán je chápavý a vychází nevěstě vstříc. Dopis č. 363 byl nalezen v roce 1959 a pochází z konce 14. století.

Nyní se můžeme podívat do novgorodského domu. Podklet' je sklep, který sloužil k uchovávání potravin. Spíž je chladná místnost, do které se obvykle chodilo z jizby přes síň.

A potraviny? Slad je rozšířený kvasivý produkt, vyráběný z klíčících a pak vysušených zrn obilí a používal se jako přídatek do mouky, aby chléb byl chutnější.⁹³

Jak vypadal jídelníček ve středověkém Novgorodě? Dočíst se o tom můžeme ve starých kronikách. V roce 907 se dočteme o měsíčních poplatcích ve formě chleba, vína, masa a ryb. V roce 996 byla uspořádána knížetem Vladimírem hostina s množstvím masa od skotu i od zvěřiny, a pro nemocné a churavé, kteří nemohli přijít na hostinu, bylo naloženo několik vozů s chlebem, masem, rybami, ovocem rozličným, medem, kvasem. V roce 997 nechal

⁹⁰ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 74. s. 116.

⁹¹ BOCK, Gisela. Pozn. 4. s. 45.

⁹² JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 133. „Поклон от Семена невестке моей. Если, может быть, ты не помнишь, то [имей в виду:] у тебя солод был. Солод ржаной в подклетке. Ты возьми пригоршню, а муки сколько нужно, и испеки [пирога] в меру. А мясо на сенике. А что [касается того, чтобы] дать рубль Игнату, то ты дай“

⁹³ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 133.

kníže Vladimír připravit kyselo z ovsa nebo pšenice nebo otrub. V Rusku se také často jedlo koňské maso. V době velkého hladomoru v roce 971 stála koňská hlava půl hřivny.⁹⁴

A jak se jídlo upravovalo? V roce 964 „*kníže Svatoslav nevozil sebou kotle, maso nevařil, ale natenko rozřezal koninu, zvěřinu nebo hovězinu a na uhlích ji upekl.*“⁹⁵

Ve středověku se často maso opékalo na ohni nebo na rožni. Nejčastěji se ale maso vařilo na tradiční ruské peci. Smažení ve středověku neznali.

Základní potravinou byl chléb. Dalším oblíbeným pokrmem byla kaše. Kaši vařili z obilovin, luštěnin i chleba. Slanou i sladkou. V oblibě byly plněné koláče a pirohy; připravovaly se například s nádivkou ze sekaného masa. Běžným jídlem byla i ryba a mléčné výrobky.

2.3 Matkou

Hodně dětí bylo na středověké Rusi společenskou potřebou. Pouze to mohlo zabezpečit ochranu a rozšiřování rodinného společenství, pouze to zajišťovalo rozmnožování: početné nemoci a morové utrpení odnesly desítky tisíc životů. Proto i pravoslavná církev trvale po staletí formovala ideál ženy - matku s mnoha dětmi. Bezpochyby podobná vytrvalost ovlivňovala i složení určitého postoje k ženě ve společnosti, představy o hranicích její možné seberealizace, o jejím cíli.⁹⁶

2.3.1 „Dej děti učit...“

„*Kup si olej a dětem oblečení... dej učit číst a psát. A koně...*“⁹⁷

Tento text, nalezený v roce 1987, pochází z druhé poloviny 14. století. Je z něho zřejmé, že výuka čtená a psaní byla běžnou součástí výchovy i v rodinách řadových obyvatel Novgorodu. Z fráze dej dítě učit je patrné, že v Novgorodě bylo vzdělání naprosto běžnou záležitostí. Pro domluvu s učitelem nebyla třeba hlava rodiny, ale mohla to vyřídit i matka.⁹⁸

⁹⁴ Nestorův letopis ruský: Pověst dávných let / Pozn. 9. s. 66-102.

⁹⁵ Nestorův letopis ruský: Pověst dávných let / Pozn. 9. s. 61.

⁹⁶ PUŠKAREVA, Natalia Lvovna. pozn. 14. s. 65.

⁹⁷ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. pozn. 1. s. 60. „*масло себе купи, а детям одежду [купи], [того-то о очевидно, сына или дочь] отдай грамоте учить, а коней ...*“

⁹⁸ ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. pozn. 13. s. 577.

2.3.2 „Poklona Onfima...“

Základní údaje o výuce malých Novgorod'anů byly získány z tzv. „nápisů chlapce Onfima“. Roku 1956 totiž během dvou dnů bylo ve vrstvě 13. století nalezeno 17 rozmanitých útržků březové kůry s nápisy a různými kresbami (č. 199, 200, 202-208, 210, kresby A, B, B, Г, Д). (obr.) Onfimovy texty i další žákovská cvičení názorně ukazují, jak a co se učili malí Novgorod'ané. Především se učili azbuku a zapisovali ji v podobě cvičení. Zároveň se učili číst podle slabik, k čemuž byl také nezbytný značný trénink, takže zapisovali slabiky a přepisovali texty z církevních knih. Předmětem výuky byly i některé standardizované formule: začátek dopisu, zápisy dluhů, texty přání, etiketní fráze apod. Mezi Onfimovými texty nalezneme jeho rukou opsané fragmenty žalmů či etiketní formule. Teprve po ovládnutí azbuky a psaní přistupovali žáci k počtům.⁹⁹

„Od Dmitrije získat dloužky“¹⁰⁰

Podle kresby postav je vidět, že Onfim ještě neuměl počítat – každá postavička má jiný počet prstů, ale už si umí vypsát seznam dlužníků. Učebním textem byly pravděpodobně účetní texty.¹⁰¹

Svému kamarádovi píše například:

„Poklona Onfima Danilovi“.

To je nápis číslo 199. Onfim napsal tento pozdrav a začal si kreslit. „Zobrazil hrozné zvíře se špičatýma ušima, vypláznutým jazykem, podobným jedlové větvičce nebo opeřené střele, s ocasem zatočeným do spirály. A aby záměr umělce nezůstal nepochopený, ze strany potenciálních milovníků umění, chlapec dal své kresbě název Jsem zvíře.“¹⁰²

Mezi dalšími Onfimovými dopisy jsou i nácviky abecedy. Tu asi trénoval často. Také je tam nalezen diktát s církevním obsahem. Ale hlavně je tam hodně obrázků. Onfim s tatínkem na koni, lodě z řeky Volchov, bojovníci v přilbách.

⁹⁹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. č. 43.

¹⁰⁰ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 52. „На Дмитре взять должки“

¹⁰¹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 52.

¹⁰² JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 51.

Onfimovi bylo kolem žesti až sedmi let a zdá se, že bylo naprosto běžné děti vzdělávat. A je pravděpodobné, že se takto vzdělávaly děti bez rozdílu pohlaví. Dívky i chlapci. To by odpovídalo i dopisu č. 687. „dej děti učit...“

2.3.3 „Poklona paní matce od Oncifora...“

„Hluboká poklona paní matce od Oncifora

Přikaz Něstěrovi sehnat rubl a jít k Juriji společníkovi. Zeptej se ho, jestli by koupil koně. Jestli ano, běž s Obrosijem ke Stepanovi, vezmi si můj podíl. Jestli si vezme rubl, kup i druhého koně. Dále požádej Jurije o půl rublu a kup s Obrosijem sůl. Ale jestli se pytle a peníze nepodaří získat do cest, pošli s Něstěrem později. A pošli dvě trojnožky, cejch, koberec, režnou plachtu, pytle, medvědí kožešinu. Přikaz požádat u správce Maxima jáhel, a popros dědu, zda by dojel pro jáhly do kláštera sv. Jiřího, třeba tam neodmítnou.“¹⁰³

Tento dopis č. byl nalezen v roce 1958. Je chronologicky datován do let 1340 až 1369. Autor dopisu Oncifor Lukinič byl slavný státník, jeden z nejbohatších novgorodských vlastníků půdy. Z dopisu je patrné, že měl k matce velikou důvěru a přenechával jí úkoly v době své nepřítomnosti. Všechny úkoly jí ale sdělil zřetelně, aby nedošlo k nějakým nejasnostem. Tento dopis Oncifora Lukiniče není jediný, který byl nalezen, také dopis č. 358 byl adresován paní matce.

„Poklona paní matce. Poslal jsem Ti po osadnickém Maniulovi 20 veverek. A ty Něstěre, mi pošli ohledně přilbice list, po kom ji pošleš. A až přijedeš do Toržinku, krm koně dobrým senem. K sýpce dej vlastní zámek. A stůj na humnech, když se mlátí obilí. A koně ať krmí ovšem před tebou a s mírou. A do komory žito s... přeměr a oves taktěž. A řekni, kdo potřebuje žito nebo oves...“¹⁰⁴

---

¹⁰³ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 109-110. „Челобитье госпоже матери от Онсифора. Вели Нестеру собрать рубль да идти к Юрию-складнику. Проси его (Юрия), чтобы купил коня. Да иди с Обросием к Степану, взявши [мою] долю. Если он (Степан) [согласится] взять рубль [за коня], купи и другого коня. Да проси у Юрия полтину и купи с Обросием соли. А если мешков и денег он не добудет до поездки, то пошли их сюда с Нестером. Да [еще] пошли два тагана, коракулю, клейма, полсти, веретища, мешки и медвежьё шкуру. Вели попросить у Максима-ключника пшеники, и деду поклонись, чтобы ехал в Юрьев монастырь попросить пшеники; а здесь [ее достать] нечего и надеяться“

¹⁰⁴ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 111. „Поклон госпоже матери. Я послал тебе с посадничьим Мануйлом бел. А ты, Нестер, про ишиак пришли мне грамоту, с кем [его] пошлешь. А приехавши в Торжок, коней корми хорошим сеном. К житнице свой замок приложи. А когда молотят, стой на гумне. А коней пусть кормят овсом при тебе, да в меру. А вклеть ржи [свежи (?) да ее] перемерь и овес тоже. И сообщай, кому надобна рожь или овес“

I zde jsou příkazy a přání zřetelně a jasně vysvětleny. Krm koně dobrým senem, na sýpku dej zámek, vše ohlídej, nevěř nikomu. A ještě se pokus prodat úrodu.

Oba tyto dopisy jsou kladeny do počátků Onciforovy politické kariéry. Je z nich patrné, že Oncifor musel dost šetřit.¹⁰⁵ 20 veverek, které posílá matce, je poměrně malá suma. Existuje hypotéza, že tyto dopisy napsal Oncifor Lukinič v době, kdy se skrýval před svým politickým protivníkem a nucen utéci z Novgorodu, jeho městské usedlosti shořely a celá jeho rodina byla nucena žít ve stísněných podmínkách.¹⁰⁶

Na druhou stranu se zde ukazuje, že i když žena neměla taková práva, v době manželovy nebo synovy nepřítomnosti přebírala veškerou starost o domácnost i hospodářství. A vůbec si asi nevedla špatně.

2.3.4 „Prodejte dvorec a přijed'te sem...“

V roce 1964 byl nalezen nápis, který musel urazit čtyři sta kilometrů, aby se dostal k adresátovi a v zemi musel přečkat dalších 850 let, abychom si mohli přečíst i my.

„*List od Jurije otci a matce. Prodejte dvorec a přijed'te sem, do Smolenska nebo do Kyjeva: je tu levný chléb. Jestli nepůjdete, pošlete mi lístek, zda jste zdrávi.*“¹⁰⁷

Dopis poslal syn Jurij svým rodičům ze Smolenska. Proč chce, aby za ním rodiče přijeli? Důvod najdeme v dopise ale i ve starých letopisech. Levný chléb. V Novgorodě bylo draho. Dokonce tam v té době byl hladomor. Například v roce 1127 je zaznamenáno v Novgorodském letopise, že mráz zničil všechno i ozimy, byl hlad přes celou zimu a osminka žita stála půl hřivny.¹⁰⁸

Je hezké, že má syn strach o osud svých rodičů a že ho zajímá i to, jak se jim vede.

2.3.5 „Zbil mě nevlastní syn...“

To v tomto dopise o nějaké lásce k rodičům nemůže být ani řeč. Bohužel násilí páchané na ženách nebylo výjimečné. Přitom již v jedenáctém století je toto chování právně ošetřeno.

---

¹⁰⁵ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 111.

¹⁰⁶ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Novgorodskije posadniki*. Izdaniye 2-je, pererabotannoje i dopolnennoje. Moskva: Jazyki slavjanskoy kul'tury, 2003. 511 s. Studia historica. ISBN 5-94457-106-3. s. 264-287

¹⁰⁷ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 172. „*Грамота от Гюргия к отцу и к матери. Продавши двор, идите сюда о в Смоленск или в Киев: дешев [здесь] хлеб. Если же не пойдете, то пришлите мне грамотку, как вы живы-здоровы*“

¹⁰⁸ *Novgorodskaja letopis*, Pozn. 8. s. 64.

„Poklona od Fovronie Filixovi s pláčem. Zbil mě nevlastní syn a vyhnal mě ze dvora, Poručíš mi jet do města? Nebo sám přijed' sem. Jsem zničená.“¹⁰⁹

Tak jak se má Filix zachovat? Má Fofronii pozvat do města, nebo má zajet na jejich dvůr a urovnat problémy tam?

Ve Stanovách knížete Jaroslava i v Ruské pravdě je pamatováno i na toto. Pokud někdo uhodí ženu, (stejně jako muže), a bude uznán vinným, bude muset zaplatit pokutu 20 hřiven.¹¹⁰

V Ruské pravdě jsou také uvedeny tresty za bití, za urážku i způsoby majetkového vypořádání. Pokuty za bití byly odstupňovány podle toho, zda při něm tekla nebo netekla krev. Je ale pravdou, že ženy byly většinou v nevýhodě. V tomto případě byl násilníkem nevlastní syn. Fovronie se tedy asi přivdala k ovdovělému muži, starala se mu o děti, a ty se jí takto odvděčily. Její muž asi již také možná nežije, protože se o něm nezmiňuje. Teď je tedy na Filixovi – pravděpodobně bratrovi, jak to s Fovronií dopadne.

2.3.6 „Kdybys žila s bratrem v dobrém...”

Další nápis o příbuzenských neshodách. Dopis pochází z 12. století a dostal číslo 487.

„ ... /někdo/ poručil dělat, a tys to dělala přes moc. Kdybys žila s bratrem v dobrém... žij s Jurijem a Lukou, vždyť jsem tě nazýval sestrou, švagrovou.“¹¹¹

Žena si asi s manželem příliš nerozuměla. A stal se z toho konflikt i v širší rodině. I švagr se do toho musel vložit. Jestli jeho domluva měla nějaký efekt, to se již bohužel nedozvíme.

---

¹⁰⁹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 169. *„Поклон от Филикса Семену и Юргию. Надежда на Бога и на вас. Если будет сколько-нибудь прибыли в весе, то положи в церковь. А если что будет надобно женемоей, то ты, брат Семен, дай жене моей. А я тебе низко кланяюсь.“*

¹¹⁰ *Ustav knjaza Jaroslava Vladimiroviča*. Pozn. 11. s. 259-262.

¹¹¹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 192. *„[X тебе таким-то образом] велел (или: велела) делать, а ты делала через силу. Если бы ты добром жила с братом (или: с обоими братьями) поживи же с Гургием и с Лукой. А [ведь] я называл тебя сестрою, невесткою (другой вариант: А вызывал я тебя через сестру-молодицу).“*

2.3.7 „Jestli sestra zemře, pošli syna ke mně...“

Rodina byla a je to nejdůležitější v životě každého člověka. A že se ve středověku řešilo přes bratry, tak k tomu zde máme další důkaz. Jedná se o dopis, který byl nalezen v roce 1989 a dostal číslo 705. Pochází z vrstev první poloviny 13. století.

„Poklona od Domažira Jakovovi. Doslýchám se, co říkáš. Jestli s ní nejsi spokojen, pošli sestru ke mně. Já jsem jí loni vydělil část jmění a teď bych to jmění poslal. Nyní jsem se doslechl, že je sestra nemocná. Jestli si ji Bůh vezme, pošli ke mně syna i s její „znatbou“, ať u mne pobude jako syn a já se s ním potěším a pak ho pošlu zpět do města. Pokud to neučiniš, odevzdám tě svaté Bohorodičce, před níž jsi přísahal.“¹¹²

Jakov není spokojený se svojí ženou. Bratr by si ji vzal zpět, nebo by jí přidal peníze, které ji vydělil jako věno. Ale je zde větší nebezpečí. Žena je těžce nemocná a hrozí tam, že zemře. Bratr je ochotný se postarat o svého synovce po dobu, než si jeho otec uspořádá své záležitosti. Žije na venkově, protože by chlapce potom vrátil zpět do města. Znatba, která by chlapce doprovázela je pravděpodobně příbuzná, nebo chůva, kterou chlapec i matka dobře znají.

2.3.8 „Bratře, postarej se o moji záležitost...“

Roku 1976 byl nalezen dopis č. 531, který pocházel z počátku 13. století. Je to největší dochovaný nápis a patří i mezi nejvýraznější svým obsahem.

„Od Anny poklona Klimjatovi. Pane bratře, postarej se u Kosňatina o mou záležitost. A teď mu oznam před lidmi ohledně jeho omylu: „Poté, co jsi obvinil mou sestru a její dceru z rukojemství, nazval mou sestru kurvou a sestru běhnou, když teď Fjodor přijel a uslyšel o tomto obvinění, vyhnal mou sestru a chtěl ji zabít.“ A teď, pane bratře, po poradě s Vojeslavem Kosňatinovi řekni: „Když jsi vznesl toto obvinění, tak to dokaž.“ Pokud Kosňatin řekne: „Zaručila se za zetě“, pak mu pane bratře řekni toto: „Pokud na to budou proti mé sestře svědci, před nimiž se za zetě zaručila, pak je vinna.“ Když, bratře, prověříš, z jakých slov a z jakého rukojemství mě obvinil, a najdou-li se svědci, kteří to potvrdí, pak ti nejsem sestrou a svému muži ženou. Třeba mě i zabij, bez ohledu na Fjodora. Moje dcera

---

¹¹² JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 257. „Поклон от Домажира Якову. Я слышу, что ты говоришь (т. е. мне прочтено твое послание). Если она тебе не угодна, то отошли сестру ко мне. Я в прошлом году [ее] наделил (т. е. выделил ей в надел какое-то имущество), а теперь я бы [ее наделок] послал. А теперь я слышу (= ты мне сообщил), что сестра больна. Если ее Бог приберет, то пришли сына ко мне с ее изнатьбой, пусть он побудет у меня за сына и я им утешусь, а потом отошлю ее (изнатьбу) обратно в город. Если же не исполнишь этого, то я тебя предаю святой Богородице, перед которой ты приносил роту (клятву)“

dávala peníze před svědky, s písemným potvrzením a požadovala zástavu. A on (Kosňatin) mě povolal do pogostu¹¹³, já jsem přijela, protože on odjel se slovy: Posílám čtyři dvorjany /vzít od každého žalovaného/ po hřivně stříbra.“¹¹⁴

Na tomto dopise se dají předvést i tehdejší právní ustanovení. Podle Jaroslavových statut byla urážka ženy těžkým zločinem. Pokud někdo nazve ženu jiného muže děvkou a bude to žena velkých bojarů, za hanbu zaplatí jí 5 hřiven zlata, metropolitovi 5 hřiven zlata, a kníže mu vyměří trest bez ohledu na církevní trest. Jestli je oběť z nižších bojarů, za její hanbu zaplatí jí 3 hřivny zlata a metropolitovi 3 hřivny zlata, jestli to bude žena z městských lidí, zaplatí jí za její ostudu 3 hřivny stříbra nebo rubl a stejně tak metropolitovi a selské ženě zaplatí 60 rezan a metropolitovi 3 hřivny.¹¹⁵

V ustanovení č. 30 Pskovské soudní listiny je uvedeno, že je povoleno půjčovat bez zástavy nebo bez zápisu pouze do výše jednoho rublu (včetně). Hotovostní půjčky velkých sum nejsou bez zástavy a zápisu povoleny. Pokud je žalována půjčka vyšší než jeden rubl bez zápisu, vyhrává žalovaný, který dluh neuznává.¹¹⁶

Bylo by zajímavé zjistit, jak to nakonec dopadlo. Kosňatin ženy urazil, Anina dcera půjčovala peníze podle zákonů. Jestli na nich ostuda zůstala a Fjodor Annu vyhnal, nebo jestli se je povedlo očistit, to se už v žádném dopise nedočteme.

2.4 V klášteře

Pokud dětství dívky neskončilo sňatkem, bylo přerušeno odchodem do kláštera či u nižších vrstev razantním a nekompromisním zapojením do práce.¹¹⁷

¹¹³ Pogost – venkovská lokalita na severu Rusi a také její centrum tvořené chrámem a dvorem.

¹¹⁴ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 266. „От Анны поклон Климяте. Господин брат, вступишь за меня перед Коснятином в моем деле. Сделай ему при людях [следующее] заявление о его неправоте: 'После того как ты возложил поручительскую ответственность (букв.: поручительство) на мою сестру и на ее дочь (т. е. заявил, что они поручились) [и] назвал сестру мою курвою, а дочь блядью, теперь Фед (Федор), приехавши и услышав об этом обвине нии, выгнал сестру мою и хотел убить. Так что, господин брат, согласовавши с Воеславом, скажи ему (Коснятину): '[Раз] ты предъявил это обвинение, так докажи'а. Если же скажет Коснятин: 'Она поручилась за зятя'а, ó то ты, господин братец, скажи ему так: 'Если будут свидете- ли против моей сестры, если будут свидетели, при ком она (букв.: я) поручилась за зятя, то вина на ней (букв.: на мне)'а. Когда же ты, брат, проверишь, какое обвинение и [какое] поручительство он (Коснятин) на меня взвел, то, если найдутся свидетели, подтверждающие это, ó я тебе не сестра, а мужу не жена. Ты же меня и убей, не глядя на Федора (т. е. не принимая его во внимание). А давала моя дочь деньги при людях, с публичным объявлением и требовала заклада. А он (Коснятин) вызвал меня в погост, и я приехала, потому что он уехал со словами: 'Я илю четырех дворян за гривнами серебра (т. е. чтобы они взяли положенный штраф)'“

¹¹⁵ Ustav knjaza Jaroslava Vladimiroviča. Pozn. 11. s. 259-262.

¹¹⁶ Pskovské soudní listiny[online].[vid. 16. 7. 2013]. Dostupné z: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XV/1480-1500/Pskovc_sud_gr/text.htm.

¹¹⁷ LENDEROVÁ, Milena; MAUR, Eduard; KOPIČKOVÁ, Božena. Žena v českých zemích od středověku do 20. století. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-988-1. s. 70.

Jeptišky požívaly relativní svobodu. Sice byly nuceny dodržovat řeholní řád, ale ve společnosti dalších žen se vyhnuly mnohdy nepříjemným povinnostem manželským, zdravotním problémům způsobeným častými porody a samozřejmě již zmíněné možnosti násilí ze strany manžela. To vše platí dvojnásob pro nevěsty s malým či zcela nepatrným věnem, kterým často nezbývalo než se provdat za mnohem staršího bohatého muže, jemuž případná absence věna nevadila. Je ovšem otázkou, do jaké míry mohly v takovém případě do kláštera vstoupit opravdu dobrovolně – zřejmě ve většině případů stejně záleželo na vůli nebo alespoň akceptaci ze strany otce.

Vstup do kláštera byl i trestem za různé prohřešky. Například pokud si dva bratři vzali jednu ženu, tak ta nevěsta musela do kláštera, pokud si muž vzal dvě manželky, tak ta pozdější musela do kláštera, pokud žena porodí nemanželské dítě tak taktéž musí do kláštera a musí čekat, dokud ji někdo nevykoupí.¹¹⁸

2.4.1 „Pošli šátky...“

V Novgorodě se celkově našlo málo záznamů z církevního prostředí. Ale nápisy, které se týkaly života v klášteře, se tam našly. Zde si uvedeme dva. První je nápis č. 682.

„*Poklona od Charitanie Sofii. Poslala jsem Michailovi tři rezany*¹¹⁹ *na šátky, tak ať je vydá. A ještě prosím má paní, ať co nejrychleji vydá solenou rybu a čerstvé ryby.*¹²⁰

Zde se dočítáme o potřebě zaslání ryb. Jedná se pravděpodobně o období půstu, kdy se jiné maso jíst nemohlo. Také zde mniška Charitanie píše o tom, že poslala peníze na šátky. A o těch se dočteme také v dalším dopise – č. 717.

„*Poklona od igumenky Ofosenii. Pošli paramand a šátky. Máš-li šátků hodně, pošli jich asi pět kusů. Mám mnoho starostí s mniškami – brzy bude postřih. Proto zjisti, zda je v klášteře Mafej.*¹²¹

¹¹⁸ *Ustav knjaza Jaroslava Vladimiroviča*. Pozn. 11. s. 259-262.

¹¹⁹ rezana – peněžní jednotka ve středověké Rusi, 2 rezany = 1 kuna, 50 rezan = 1 hřivna.

¹²⁰ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 277. „Поклон от Харитании Софье. Что касается того, что я послала Михалю три резаны на повой (плат), то пусть он отдаст (очевидно, повой). Да еще прошу тебя, госпожа моя: пусть он поскорее выдаст соленье (вероятно, соленую рыбу) и [свежих] рыбок. Приветствую тебя.“

¹²¹ JANIN, Valentin Lavrent'jevič. Pozn. 1. s. 277. „Поклон от игуменьи к Офросении. Пришли привитку и повоев (или: повой). Если у тебя повоев много, то пришли их штук до пяти. А я сильно озабочена черницами: скоро постригать. Поэтому давай-ка разузнай, в монастыре ли Мафей“

Igumenka je představená kláštera. Paramand¹²² je šátek mnišek, který mohly začít nosit po postřihování – tonzuře. I o tomto rituálním obřadu, který se stal součástí vstupu do kláštera, je v tomto dopise napsáno. Pravděpodobně je k tomu potřeba Mafej, a proto má Ofosenie zjistit, zda je v klášteře.

Tyto dopisy napsaly Mnišky z Novgorodského kláštera svaté Barbory. Ve středověku nežily všechny mnišky v samotném klášteře. Bydlely také na okolních bojarských usedlostech i mimo Novgorod. Tam se věnovaly výchově a vzdělávání dětí.

---

¹²² Paramand – čtyřrohý mnišský šátek, který zakrýval ramena mnicha, omotával a stahoval jeho oděv.

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo zachytit život žen ve středověkém Velikém Novgorodě. K tomu byla využita internetová databáze nápisů na březové kůře. Nápisy pocházely z různých částí Novgorodu, z různých staletí a byly nalezeny v různých letech archeologických prací. Jedno však mají společné. Jsou úžasným dokladem života a vzdělanosti ve středověkém Novgorodě. Dopisy nepsali jen vzdělaní lidé. Ale i lidé obyčejní, prostí. Proto se stávají nekonečnou studnou poznání života ve středověku.

V této práci bylo použito 23 dopisů z celkového počtu asi 1050, které byly nalezeny v Novgorodě během archeologického výzkumu. Dopisy psaly ženy, byly napsány ženám a byly napsány o ženách. Na těchto nápisech bylo ukázáno, jak žily ženy ve středověkém Novgorodě, jaké měly starosti i radosti. Je na nich vidět, že je psaly ženy vzdělané i nevzdělané, chudé i bohaté, šťastné i smutné.

Nápisy byly konfrontovány se starými ruskými letopisy i se staroruskými zákoníky. Při tom se nám odkryl svět žen a dívek a propojil se nám se světem středověkým. Těchto několik vybraných nápisů nám představilo jejich život. A zjistili jsme při tom, že jejich starosti jsou nám blízké i v naší době. Láska, manželství, starost o domácnost, péče o děti. Mezi dopisy jsme našli milostné dopisy, prosby o pomoc, soupisy majetku, domácí úkoly. Neobyčejně pestrá směs všech žánrů. A to všechno nám bylo umožněno díky březové kůře. Materiálu, který byl donedávna podceňován.

To, jak dlouho budeme moci z nápisů na březové kůře čerpat, závisí na průběhu archeologického výzkumu. Dokud nebude ukončený, nebude ukončený ani tento unikátní pramen. Každou sezónu se najde několik útržků březové kůry, se zajímavým tématem. A záleží jen na nás, na jaké aspekty se zaměříme. Kultura, ekonomika, právo, nebo život ženy, jako v tomto případě. Vždy nás zaručeně přenesou do středověkého každodenního života.

3 Seznam použitých zdrojů

Seznam pramenů

ARCICHOVSKIJ, Artemij Vladimirovič, BORKOVSKIJ, Viktor Ivanovič. *Novgorodskije gramoty na bereste: (Iz raskopok 1956-1957 gg.)*. Moskva: Izdat. Akad. nauk SSSR, 1963. 327 s.

ARCICHOVSKIJ, Artemij Vladimirovič, BORKOVSKIJ, Viktor Ivanovič.. *Novgorodskije gramoty na bereste: (Iz raskopok 1953-1954 gg.)*. Moskva: Izd. Akademii nauk SSSR, 1958. 151 s.

ARCICHOVSKIJ, Artemij Vladimirovič, JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Novgorodskije gramoty na bereste: iz raskopok 1962-1976 gg.* Moskva: Nauka, 1978. 192 s.

ARCICHOVSKIJ, Artemij Vladimirovič. *Novgorodskije gramoty na bereste: (Iz raskopok 1952 g.)*. Moskva: Izd. Akad. Nauk SSSR, 1954. 91 s.

ARCICHOVSKIJ, Artemij Vladimirovič. TICHOMIROV, Michail Nikolajevič. *Novgorodskije gramoty na bereste: (iz raskopok 1951 g.)*. Moskva: Akademija nauk SSSR, 1953. 65 s.

Drevnerusskie berestjanie gramoty [online]. [vid. 8. 7. 2013]. Dostupné z: http://gramoty.ru/index.php?id=about_site

JANIN, Valentin Lavrent'jevič a ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. *Novgorodskije gramoty na bereste (iz raskopok 1984-1989 gg.)*. Moskva: Nauka, 1993. 348 s. ISBN 5-02-008593-6.

JANIN, Valentin Lavrent'jevič, ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. *Novgorodskije gramoty na bereste (iz raskopok 1977-1983 gg.)*. Moskva: Nauka, 1986. 309 s.

JANIN, Valentin Lavrent'jevič, ZALIZNJAK, Andrej Anatol'jevič. *Novgorodskije gramoty na bereste: (iz raskopok 1990-1996 gg.): paleografija berestjanych gramot i ich vnestratigrafičeskoje datirovanije*. Moskva: Russkije slovari, 2000. 430 s. ISBN 5-93259-018-1.

Nestorův letopis ruský : Pověst dávných let / Z rus. orig. přel. Karel Jaromír Erben; Vyd. 3. Praha: Stát.nakl.krásné lit., hudby a umění, 1954. 320 s.

Pamjatniku russkogo prava. *Ustav knjaza Jaroslava Vladimiroviča*. Moskva: Gosudarstvenoe izdatelstvo juridičeskoj literatury, 1952. 287 s.

Polnoje sobranije russkich letopisej, Tom XLIII, *Novgorodskaja letopis*. Moskva: Jazyky slovanské kultury, 2004. ISBN 5-94457-046-6

Pskovské soudní listiny[online].[vid. 16. 7. 2013]. Dostupné z: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XV/1480-500/Pskovc_sud_gr/text.htm.

Sekundární literatura

BOCK, Gisela. *Ženy v evropských dějinách: od středověku do současnosti*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 381 s. ISBN 978-80-7106-494-7.

BONGARD-LEVIN, Grigorii Maksimovich, IL'IN, Grigorij Fedorovič. *Indiâ v drevnosti*, Moskva: Nauka, 1985.

BONGARD-LEVIN, Grigorii Maksimovich, VOROB'EVA-DESÂTKOVSKAÂ, Margarita Iosifovna, TEMKIN, Eduard Naumovich. *Fragmenty sanskritskih rukopisej iz Zang-Tepe*, Vestnik drevnej istorii 1, Moskva, 1965.

DUBY, Georges. *Vznešené paní z 12. století II. : Památka babiček*. 1. vydání. Brno: Atlantis, 1999. 160 s. ISBN 80-7108-166-3.

TÉRA, Michal. *Život a doba knížete Monomacha*. in GKANTZIOS DRÁPELOVÁ, Pavla. ed. *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2005. ISBN 978-80-86818-43-6.

GUMILEV, Lev Nikolajevič. *Od Rusi k Rusku*. Praha: Dauphin, 2012. 346 s. ISBN 978-80-7272-399-7.

JANIN, Valentin Lavrent'jevič, ed. *Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi. Rossijskoje zakonodatel'stvo X-XX vekov v 9 tomach; T. I*. Moskva: Juridič. lit., 1984. 430 s.

JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2007. ISBN 978-80-86818-47-4.

JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Denežno – vesovye systemy domongolskoj Rusi i očerni Istrii denežnoj systémy srednevekovo Novgoroda*. Moskva: Jazyky slovanských kultur, 2009. 416 s. ISBN 978-5-9551-0172-9.

JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Novgorodské nápisy na březové kůře jako historický pramen*, Přednáška z 25. 4. 2008.

JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Novgorodskije posadniki*. Izdaniye 2-je, pererabotannoje i dopolnennoje. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2003. 511 s. ISBN 5-94457-106-3.

KYBALOVÁ, Ludmila. *Středověk*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2001. 278 s. ISBN 80-7106-146-8.

LENDEROVÁ, Milena; MAUR, Eduard; KOPIČKOVÁ, Božena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-988-1.

OTIS-COUR, Leah. *Rozkoš a láska: dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. 179 s. ISBN 80-7021-542-9.

HAUPTOVÁ, Zoe; BLÁHOVÁ, Emilie; KONZAL, Václav. *Písemnictví ruského středověku: od křtu Vladimíra Velikého po Dmitrije Donského*. ed. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1989. 364 s. ISBN 80-7021-016-8.

PUŠKAREVA, Natalia Lvovna. *Častnaja žizn' russkoj ženščiny: nevesta, žena, ljubovnica (X - načalo XIX vv.)*. Moskva: Lodomir, 1997. 381 s. ISBN 5-86218-230-6.

ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. 6. dopl. vyd. Praha: NLN, 2010. 601 s. ISBN 978-80-7422-026-5.

ZALIZNJAK, Andrej Anatoljevič. *Drevnenovgorodskij dialekt*. 2. izd., pererabotannoje s učetom materiala nachodok 1995-2003 gg. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004. 867 s. ISBN 5-94457-165-9.

Internetové zdroje

JANIN, Valentin Lavrent'jevič. *Veliký Novgorod: Dějiny v nejstručnějším nástinu*. [online]. [vid. 1. 7. 2013]. Dostupné z: http://www.historie.upol.cz/esf/downloads/Limity_a_moznosti-Janin.pdf.

KOMENDOVÁ, Jitka. 2007. Navýchod, *Svrchovaný pán Novgorod Veliký*. [online]. [vid 1. 7. 2013]. Dostupné z: <http://www.navychod.cz/articles.php?id=3bd3e206-ac43-11df-aa30-00304830bcc4> ISSN on-line verze: 1214-2492.

JANIN, Valentin Lavrent'jevič, ZALIZNJAK, Andrej Anatoljevič, 2006. *Berestjanye gramoty iz novgorodských raskopok 2005, Voprosy jazykoznanija*. [online]. [vid. 13. 7. 2013]. Dostupné z: <http://gramoty.ru/library/vja2006N3.pdf>.

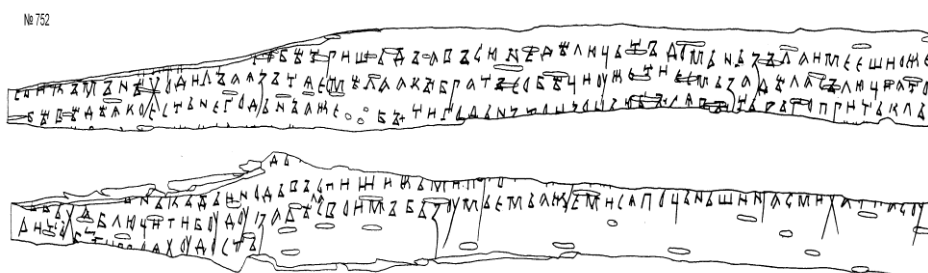
4 Seznam příloh

Obrázek 1 Gramota č. 752 - „Posílala jsem k tobě třikrát...“	49
Obrázek 2 Gramota č. 566 - „Bud’ u žita...“	49
Obrázek 3 Gramota č. 731 - „Dohazovačka Jarina...“	49
Obrázek 4 Gramota č. 955 - „Dohazovačka Jarina...“	49
Obrázek 5 Gramota č. 377 - „Vezmi si mě...“	50
Obrázek 6 Gramota č. 429 - „Soupis věna...“	50
Obrázek 7 Gramota č. 9 - „Gost’ata opuštěná...“	50
Obrázek 8 Gramota č. 380 - „Vyber peníze a schovej je...“	50
Obrázek 9 Gramota č. 43 - „Pošli košili...“	50
Obrázek 10 Gramota č. 49 - „Boris už není na živu...“	51
Obrázek 11 Gramota č. 363 - „Ber si, co potřebuješ...“	51
Obrázek 12 Gramota č. 687 - „Dej děti učit...“	51
Obrázek 13 Gramota č. 202 - „Poklona Onřima...“	51
Obrázek 14 Gramota č. 199 - „Poklona Onřima...“	52
Obrázek 15 Gramota č. 354 - „Poklona paní matce od Oncifora...“	52
Obrázek 16 Gramota č. 358 - „Poklona paní matce od Oncifora...“	52
Obrázek 17 Gramota č. 424 - „Prodejte dvorec a přijed’te sem...“	52
Obrázek 18 Gramota č. 415 - „Zbil mě nevlastní syn...“	52
Obrázek 19 Gramota č. 487 - „Kdybys žila s bratrem v dobrém...“	53
Obrázek 20 Gramota č. 705 - „Jestli sestra zemře, pošli syna ke mně...“	53
Obrázek 21 Gramota č. 531 - „Bratře, postarej se o moji záležitost...“	53
Obrázek 22 Gramota č. 531 - „Bratře, postarej se o moji záležitost...“	53
Obrázek 23 Gramota č. 682 - „Pošli šátky...“	53
Obrázek 24 Gramota č. 717 - „Pošli šátky...“	53

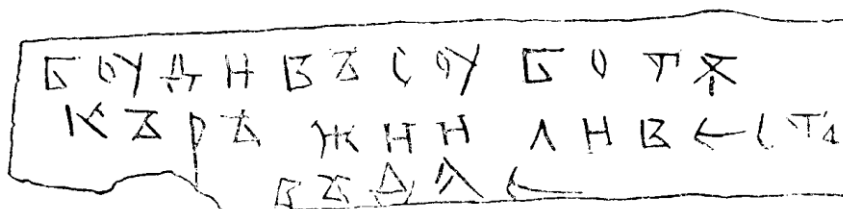

5 Přílohy

Obrázek 1 Gramota č. 752 - „Posílala jsem k tobě třikrát...”

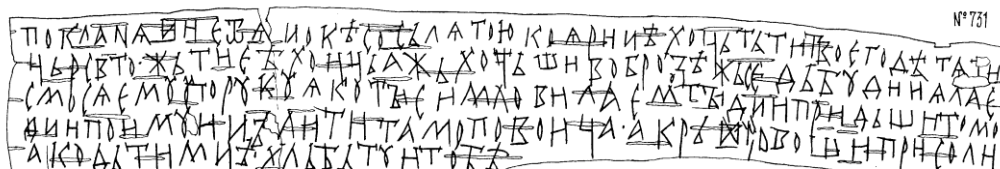

Obrázek 2 Gramota č. 566 - „Bud' u žita...”

№ 566

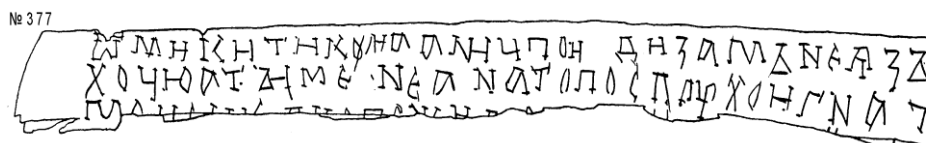
Obrázek 3 Gramota č. 731 - „Dohazovačka Jarina...”

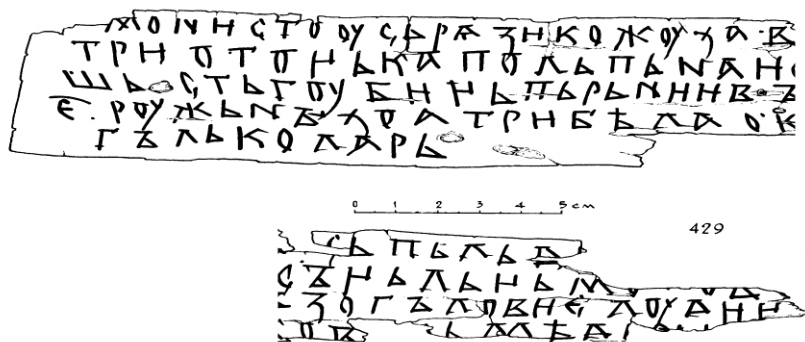
Obrázek 4 Gramota č. 955 - „Dohazovačka Jarina...”

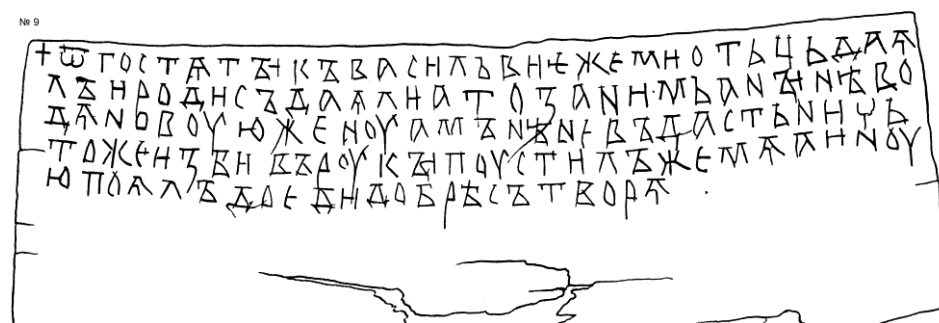
Obrázek 5 Gramota č. 377 - „Vezmi si mě...”

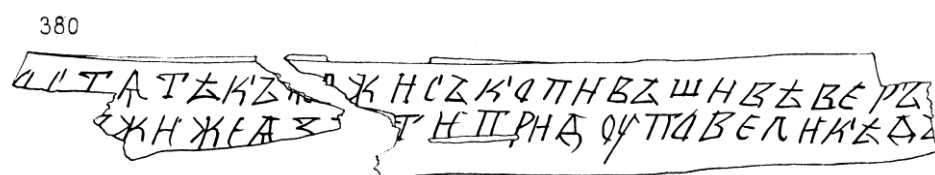
Obrázek 6 Gramota č. 429 - „Soupis věna...”

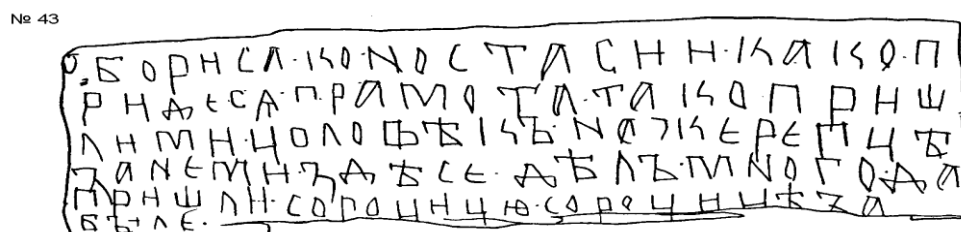
Obrázek 7 Gramota č. 9 - „Gost'ata opuštěná...”

Obrázek 8 Gramota č. 380 - „Vyber peníze a schovej je...”

Obrázek 9 Gramota č. 43 - „Pošli košili...”

Obrázek 10 Gramota č. 49 - „Boris už není na živu...”

ПОКЛОНЪ ѿНОСТАДИКЪГНУКЪЛЛОКЪКЪЗЪРАТДНОУМЪКЪ
БОРИ(А)ЖИВОТЪНЪТЪКЪКТАСЪГЪМНОПЪПЪЦЪАУКЪТЪ
НЛОНМНАТЪТЛИ.

0 1 2 3 4 5 см.

№ 49

Obrázek 11 Gramota č. 363 - „Ber si, co potřebuješ...”

ПЪКЛОНЪ ѿГПЕНАКЪКЪЗЪЦТЪ
КЪПМОКАКЪБІДЕШЪНЕПОМЪНЪ
АНОУТЕБЕЛОАДЪБЪЛОАЛОА
ОДЪДКАОНЪНЪПОТЪКЪТЪНТЪ
БЪЗЪПЪНЪОЛОБЪОАМЪІКЪІКЪОЛІКЪ
НОДЪОБЪНТЪНІПЕІКЪНЪМЪМЪ
АМЪОНОАЪНЪНІКЪОУТЪО
АЧБЛАДЪАТЪНТЪАТЪНТЪДЪА

№ 363

Obrázek 12 Gramota č. 687 - „Dej děti učít...”

687

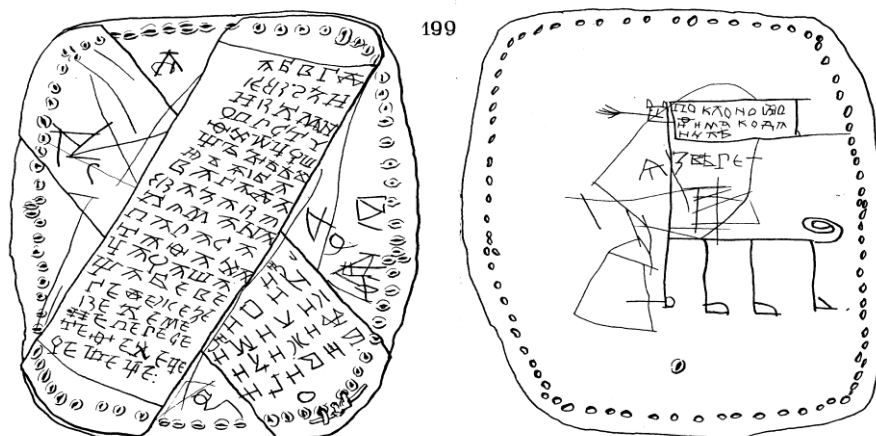
БОЛЪГЪСОБНІКЪПНАНТЪРАОПЪРТАКЪ
ААГЪРАПЪОТЪНЪЧНІНАКОНЪБ

Obrázek 13 Gramota č. 202 - „Poklona Onfima...”

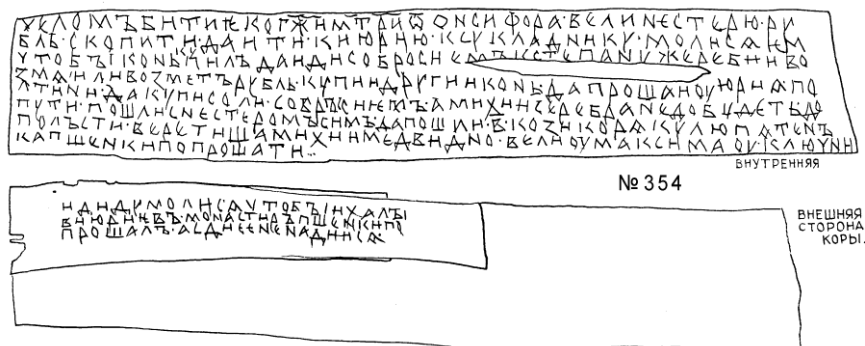
202

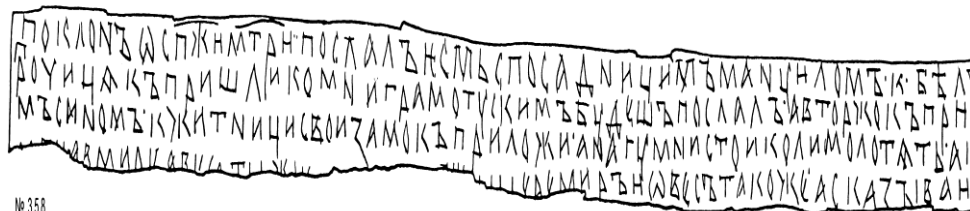
Obrázek 14 Gramota č. 199 – „Poklona Onfima...”

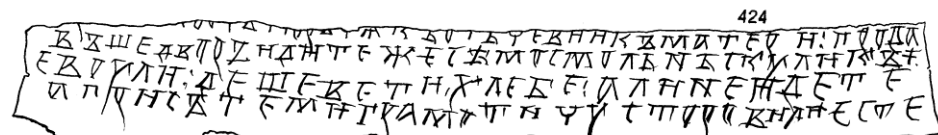
Obrázek 15 Gramota č. 354 - „Poklona paní matce od Oncifora...”

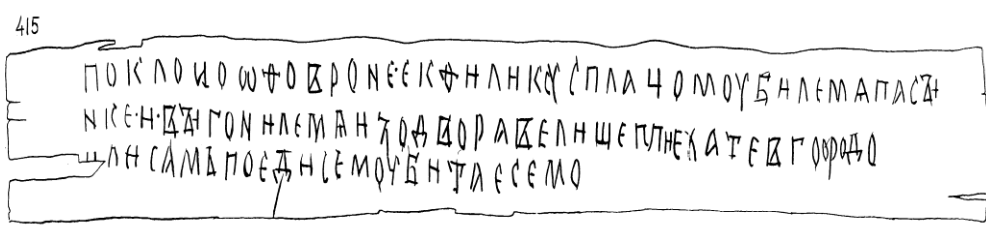
Obrázek 16 Gramota č. 358 - „Poklona paní matce od Oncifora...”

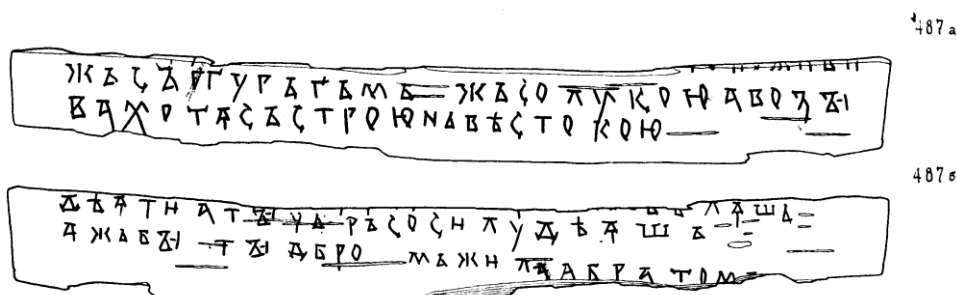
Obrázek 17 Gramota č. 424 - „Prodejte dvorec a přijďte sem...”

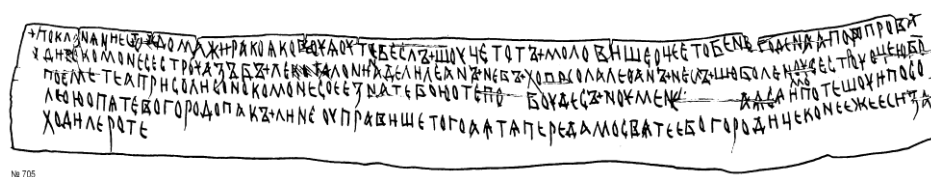
Obrázek 18 Gramota č. 415 - „Zbil mě nevlastní syn...”

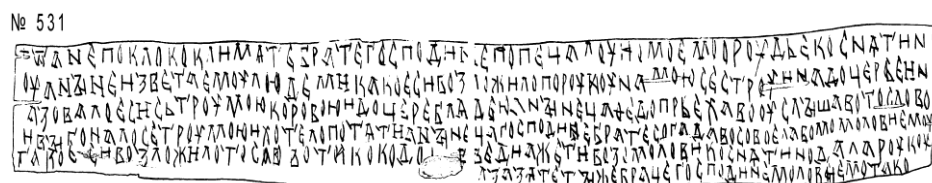
Obrázek 19 Gramota č. 487 - „Kdybys žila s bratrem v dobrém...”

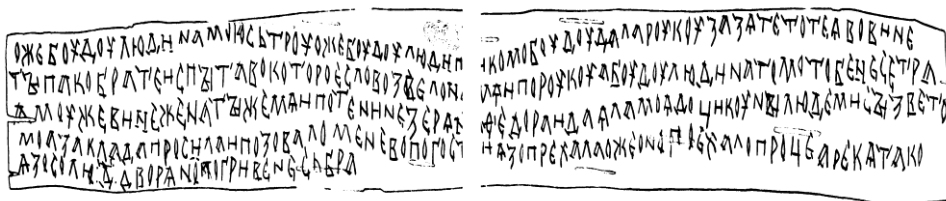
Obrázek 20 Gramota č. 705 - „Jestli sestra zemře, pošli syna ke mně...”

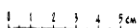
Obrázek 21 Gramota č. 531 - „Bratře, postarej se o moji záležitost...”

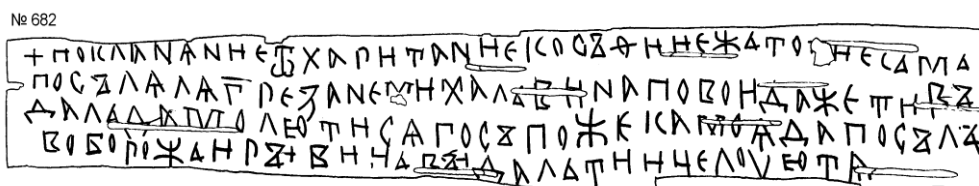
Obrázek 22 Gramota č. 531 - „Bratře, postarej se o moji záležitost...”

№ 531 06.

Obrázek 23 Gramota č. 682 - „Pošli šátky...”

Obrázek 24 Gramota č. 717 - „Pošli šátky...”

